

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΓΙΑ

ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

**Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων - Πανεπιστήμιο
Πελοποννήσου**

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών - Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Τμήμα Οικονομικών Επιστημών - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Τμήμα Οργάνωσης και Διοίκησης Επιχειρήσεων - Πανεπιστήμιο Πειραιά

Διαπανεπιστημιακό Διατμηματικό

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«Τοπική και Περιφερειακή Ανάπτυξη και Αυτοδιοίκηση»

**Η Κοινωνική ένταξη των «Ρομά» μέσα από την
Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και την Ευρωπαϊκή
Πολιτική κοινωνικής ένταξης και ειδικότερα μέσα
από τη διαχείριση της ανακύκλωσης απορριμμάτων
των Δήμων, και πιο συγκεκριμένα στην περιφέρεια
της Κεντρικής Μακεδονίας**

Επιβλέπων Καθηγητής: Δρ. Κωνσταντίνος Γεώργας

Σπουδαστής: Αθανάσιος Χειμώνας Α.Μ. 3033201705229

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2018

**Department of Political Studies and International Relations - University of
Peloponnese**

Department of Economics - Democritus University of Thrace

Department of Economics - Aristotle University of Thessaloniki

Department of Business Administration - University of Piraeus

Interuniversity Interdepartmental

Master Program in

«Local and Regional Government and Development»

**The Social Inclusion of “Roma” through the Social
Entrepreneurship and the European Social
Integration Policy and more specifically through the
management of municipal waste recycling, and in
particular in the region of Central Macedonia
Name**

Cheimonas Athanasios

Thessaloniki, September 2018

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου εργασίας κύριο Κωνσταντίνο Γεώργια για την αμεσότητα της επικοινωνίας του, τις συμβουλές και τις παρατηρήσεις που μου προσέφερε για την εκπόνηση αυτής της διπλωματικής εργασίας.

Θερμές ευχαριστίες στην οικογένεια μου σύζυγο και κόρες για την ανοχή και την υπομονή τους όλο αυτό το διάστημα.

Η Κοινωνική ένταξη των «Ρομά» μέσα από την Κοινωνική Επιχειρηματικότητα και την Ευρωπαϊκή Πολιτική κοινωνικής ένταξης και ειδικότερα μέσα από τη διαχείριση της ανακύκλωσης απορριμμάτων των Δήμων, και πιο συγκεκριμένα στην περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας

Σημαντικοί Όροι: Κοινωνική Επιχειρηματικότητα, Κοινωνική Οικονομία, ΟΤΑ, Ρομά, Κοινωνική Ένταξη, Ευρωπαϊκή Πολιτική, Ανακύκλωση, Διαχείριση Απορριμμάτων, Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας είναι η παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο μπορεί να επιτευχθεί η κοινωνική ένταξη των Ρομά στην ελληνική κοινωνία, και πιο συγκεκριμένα στην Περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας, μέσω της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και της κοινωνικής οικονομίας. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ανακύκλωση και διαχείριση των απορριμμάτων, καθώς θεωρείται ο καλύτερος τρόπος αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού και της κακής οικονομικής κατάστασης που βιώνουν οι Ρομά, ζώντας σε συνθήκες εξαθλίωσης. Για να οδηγηθούμε σε αυτό το συμπέρασμα, κρίνεται αναγκαία η παρουσίαση των όρων στους οποίους αναφερθήκαμε αλλά και η παρουσίαση των προσπαθειών σε ευρωπαϊκό, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Μέσα από την παρουσίαση της υφιστάμενης κατάστασης οδηγούμαστε στην ανάγκη διαφορετικής διαχείρισης του φαινομένου αυτού. Έτσι, προτείνεται η δημιουργία Κοιν.Σ.Επ. από μέρους των Ρομά για μια εναλλακτική διαχείριση των απορριμμάτων, μέσα από την ανακύκλωση και μεταπώληση υλικών, με οφέλη τόσο σε ατομικό όσο και σε τοπικό επίπεδο.

The Social Inclusion of “Roma” through the Social Entrepreneurship and the European Social Integration Policy and more specifically through the management of municipal waste recycling, and in particular in the region of Central Macedonia

Keywords: Social Entrepreneurship, Social Economy, Local Government, Roma, Social Integration, European Policy, Recycling, Waste Management, Central Macedonia Region

Abstract

The aim of the paper is to present how Roma integration can be achieved in Greek society, and more specifically in the Region of Central Macedonia through social entrepreneurship and the social economy. The paper focuses on recycling and waste management, as it is considered the best way to tackle social exclusion and poor economic conditions experienced by the Roma, who are living in conditions of impoverishment. To reach this conclusion, it is necessary to present the terms we have mentioned and to present the efforts at European, national and local level. Through the presentation of the current situation, it is apparent the need of a different management of this phenomenon. Thus, it is proposed to create the creation of a Koin.S.Ep. on the part of the Roma on alternative waste management, through recycling and resale of materials, with benefits both at the individual and at the local level.

Περιεχόμενα

Περίληψη	1
Abstract.....	1
Κατάλογος Πινάκων	1
Κεφάλαιο 1: Κοινωνική Επιχειρηματικότητα	2
1.1. Εισαγωγή.....	2
1.2. Ορισμός Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας.....	2
1.3. Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία	4
1.4. Κοινωνικές Επιχειρήσεις.....	6
1.5. Ισχύουσα Νομοθεσία Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας	7
1.6. Συμπέρασμα	9
Κεφάλαιο 2: Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Τοπικές Κοινωνίες.....	10
2.1. Εισαγωγή.....	10
2.2. Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ).....	10
2.3. Από το νόμο «Καποδίστρια» στο πρόγραμμα «Καλλικράτη».....	11
2.4. Το πρόγραμμα Καλλικράτης.....	11
2.5. Ρόλος ΟΤΑ.....	12
2.6. Κοινωνικές Επιχειρήσεις και ΟΤΑ	14
2.7. Συμπέρασμα	16
Κεφάλαιο 3: Ρομά: Υφιστάμενη κατάσταση, Επαγγέλματα και Διαχείριση Απορριμμάτων	18
3.1. Εισαγωγή.....	18
3.2. Ρομά: Γενικά Στοιχεία.....	18
3.3. Κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των Ρομά στην Ελλάδα	20
3.4. Επαγγέλματα και ασχολίες.....	21
3.1. Συμπέρασμα	23
Κεφάλαιο 4: Ευρωπαϊκή και Εθνική Πολιτική Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά	24

4.1. Εισαγωγή.....	24
4.2. Ευρωπαϊκή Πολιτική.....	24
4.3. Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά.....	27
4.4. Συμπέρασμα.....	32
Κεφάλαιο 5: Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας και εναλλακτικοί τρόποι κοινωνικής ένταξης Ρομά.....	34
5.1. Εισαγωγή.....	34
5.2. Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας.....	34
Πίνακας 5.1: Συγκεντρωτική συγκριτική Κατανομή του Πληθυσμού των Ρομά ανά Π.Ε. ως προς τον συνολικό Πληθυσμό της ΠΚΜ.....	35
5.3. Προτάσεις εναλλακτικής και κοινωνικής διαχείρισης απορριμμάτων.....	37
5.4. Παραδείγματα δραστηριοποίησης των Ρομά στην κοινωνική επιχειρηματικότητα.....	40
5.5. Ωφέλειες.....	41
5.6. Συμπέρασμα.....	42
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	43
Ελληνική.....	43
Ξενόγλωσση.....	46
Διαδικτυακή Βιβλιογραφία.....	47

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 5.1: Συγκεντρωτική συγκριτική Κατανομή του Πληθυσμού των Ρομά ανά Π.Ε. ως προς τον συνολικό Πληθυσμό της ΠΚΜ	35
--	----

Κεφάλαιο 1: Κοινωνική Επιχειρηματικότητα

1.1.Εισαγωγή

Αυτό το κεφάλαιο πραγματεύεται την έννοια της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και των κύριων χαρακτηριστικών της, ώστε να κατανοηθεί η λειτουργία της και κατ' επέκταση να γίνει σαφής η δυνατότητα εφαρμογής της στα πλαίσια του ελληνικού αυτοδιοικητικού γίνεσθαι για την βέλτιστη κοινωνική ένταξη των Ρομά σε ό,τι αφορά τη διαχείριση απορριμμάτων των δήμων. Στόχος του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η ανάδειξη της βιωσιμότητας τέτοιων καινοτόμων πρωτοβουλιών και επομένως, η αποτελεσματικότητα στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων μέσα από την κοινωνική επιχειρηματικότητα.

Συγκεκριμένα, σε αυτό το κεφάλαιο θα αποσαφηνιστούν όροι σημαντικοί για το επιχείρημα της παρούσας έρευνας, όπως η κοινωνική επιχειρηματικότητα, η οποία αποτελεί το βασικό εργαλείο μέσω της οποίας θα ενεργοποιηθεί η κοινωνική ένταξη των Ρομά στο πλαίσιο της κινητοποίησης των τοπικών αυτοδιοικήσεων. Βασική έννοια η οποία θα αναλυθεί και στην οποία στηρίζεται η κοινωνική επιχειρηματικότητα αποτελεί η κοινωνική οικονομία. Στη συνέχεια, θα δειχθεί ο όρος αλληλέγγυα οικονομία, από τι συνίσταται και με ποιο τρόπο σχετίζεται με τους άλλους δύο όρους. Ακόμα, κρίνεται αναγκαίο να γίνει μία ανασκόπηση του τι είναι οι κοινωνικές επιχειρήσεις και πως λειτουργούν στο πλαίσιο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Κλείνοντας, θα οριστεί το νομοθετικό πλαίσιο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και ο βαθμός επίλυσης κοινωνικών προβλημάτων μέσω αυτής.

1.2.Ορισμός Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας

Για τον ορισμό της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, σύμφωνα με το ευρωπαϊκό κοινωνικό πρότυπο, πρέπει να λάβει κανείς υπόψη ότι αποτελεί τη «γενική τάση υπηρέτησης κοινωνικών αναγκών» από διαφορετικούς φορείς του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013, 8). Πρόκειται, δηλαδή, για ένα είδος επιχειρηματικής σκέψης που στοχεύει στις κοινωνικές ανάγκες και στην κάλυψη τους μέσω δράσεων που θα ωφελήσουν την ευρύτερη κοινωνία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013, 21).

Οι Seelos και Mair (2005, 243) δίνουν έναν ορισμό για την κοινωνική επιχειρηματικότητα αναδεικνύοντας τον καινοτομικό χαρακτήρα της, ως την οικονομική δραστηριότητα «που παρέχει νέα παραγωγικά μοντέλα παροχής προϊόντων και υπηρεσιών που εξυπηρετούν τις άμεσες ανθρώπινες ανάγκες των φτωχότερων στρωμάτων της κοινωνίας που παραμένουν αναπάντητες από τις σημερινές οικονομικές και κοινωνικές δομές». Συμπληρωματικά, όσον αφορά την επιχειρηματικότητα, με τα λόγια των Κυριακίδου & Σαλαβού (2014, 19) «...περιλαμβάνει την δημιουργία «κοινωνικής αξίας» [social value] με ιδιωτική πρωτοβουλία και αυτενέργεια επιδιώκοντας να καλύψει ανάγκες με νέα καινοτομικά και τολμηρά εγχειρήματα». Τα τελευταία δύο στοιχεία, «καινοτομικά και τολμηρά εγχειρήματα» εντάσσονται στον όρο της επιχειρηματικότητας και δη της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, με σκοπό τη σύνδεση στο ίδιο πλαίσιο των κοινωνικών στόχων της ευρύτερης κοινότητας και των ευπαθών ομάδων με την οικονομία, εννοώντας την απαίτηση για καινοτομία. Για παράδειγμα, άτομα με ψυχική ασθένεια ή στην παρούσα περίπτωση, την κοινωνική μειονότητα των Ρομά. Καινοτομία και προσαρμοστικότητα αποτελούν τα στοιχεία που μπορούν να εγγυηθούν τη βιωσιμότητα και την ανάπτυξη μιας κοινωνίας και οικονομίας, καθώς η κοινωνική επιχειρηματικότητα προσαρμόζεται στις ιδιαίτερες ανάγκες κοινωνικών ομάδων που οι επιχειρηματικές δράσεις έως τώρα αφήναν στο περιθώριο θεωρώντας τις μη ικανές να αποφέρουν κέρδη. Ως αποτέλεσμα τα προβλήματα αυτών των κοινωνικών ομάδων δεν λαμβάνονται υπόψη και διογκώνονται, σε συνδυασμό και με τα προβλήματα της τοπικής κοινότητας και της κοινωνίας συνολικά. Ιδιαίτερα στην περίοδο αυτή, που η κρίση δεν περιορίζεται μόνο στο επίπεδο της οικονομίας, αλλά επεκτείνεται και στο επίπεδο των αξιών, η κοινωνική επιχειρηματικότητα δίνει την ευκαιρία να υιοθετηθούν θεμελιακές κοινωνικές αξίες, όπως η συνεργατικότητα, η κοινωνική προσφορά, η κοινωνική ευθύνη και η αλληλεγγύη.

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα έχει τη δυνατότητα να ανιχνεύει τις πραγματικές και μη εμφανείς για την κερδοσκοπική αγορά ανάγκες της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας, να εκμεταλλεύεται και να κινητοποιεί διαθέσιμους τοπικούς πόρους και να δημιουργεί ευκαιρίες για ανάπτυξη. Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, η κοινωνική επιχειρηματικότητα μπορεί συνολικά να οριστεί ως μία μορφή επιχειρηματικότητας που χρησιμοποιεί καινοτόμα επιχειρηματικά μοντέλα εφαρμόζοντάς τα στο οικονομικό επίπεδο με προσανατολισμό τα κοινωνικά προβλήματα και την επίλυσή τους.

1.3. Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία

Στο θεωρητικό πλαίσιο δεν υπάρχει ομοφωνία για έναν και μόνο ορισμό τόσο για την κοινωνική οικονομία, όσο και για την κοινωνική επιχειρηματικότητα. Εντοπίζονται τρεις εξελικτικές φάσεις της κοινωνικής οικονομίας. Αρχικά, ο όρος δημιουργήθηκε στο πρώτο τρίτο του 19ου αι. στη Γαλλία, από τον οικονομολόγο Charles Dunoyer, ο οποίος ονόμασε το βιβλίο του «Πραγματεία περί κοινωνικής οικονομίας» το 1830-40 (Γεώργιας, 2013, 18· Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013, 21). Ταυτόχρονα τέθηκαν οι βάσεις και στην Ισπανία γύρω από την κοινωνική οικονομία. Ο όρος άρχισε να αναπτύσσεται στην Γαλλία κατά την δεκαετία του 1970, ενώ ως δεύτερη φάση νοείται το μεγάλο βήμα που συντελείται το 1980, όταν «η Εθνική Επιτροπή Διασύνδεσης για τις Αλληλοβοηθητικές, Συνεταιριστικές και Σωματειακές Δραστηριότητες (CNLAMCA) δημοσιεύει την «Χάρτα της Κοινωνικής Οικονομίας», όπου ορίζεται σαφέστερα η έννοιά της (Γεώργιας, 2013, 18). Η τρίτη φάση καλύπτει την περίοδο μετά το 1980 έως και σήμερα (Γεώργιας, 2013, 24) που το ερευνητικό πεδίο διευρύνεται σχετικά με την κοινωνική οικονομία και τις εφαρμογές της. Την ίδια περίπου περίοδο αναπτύσσονται και άλλοι όροι για να περιγράψουν τον συγκεκριμένο χώρο, όπως «οικονομία της αλληλεγγύης», «τρίτος τομέας», «τρίτο σύστημα», «μη κερδοσκοπικός τομέας», «εθελοντικός τομέας» (Γεώργιας, 2013, 19). Πιο συγκεκριμένα οι Αδάμ και Παπαθεοδώρου (2010, 13), κατά τους Defourny και Develtere (1999), Defourny (2001), Monzon και Chavez (2008), παραθέτουν την εννοιολογική προσέγγιση του τρίτου τομέα, σύμφωνα με αυτούς αποτελείται από: α) αλληλέγγυα οικονομία, β) κοινωνική οικονομία και γ) μη κερδοσκοπικός τομέας. Επιπροσθέτως, σύμφωνα και με την Αδάμ (2014, 13) η κοινωνική οικονομία περιλαμβάνει όλες τις οικονομικές δραστηριότητες που διεξάγονται από συλλογικές πρωτοβουλίες και εμφανίζει τα εξής χαρακτηριστικά:

- Εξυπηρετεί τις ανάγκες των μελών της και της ευρύτερης κοινωνίας και δεν αποσκοπεί στο κέρδος. Οι οργανισμοί που την απαρτίζουν παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες, συμπεριλαμβανομένων και των ευκαιριών εύρεσης εργασίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013, 21).
- Οι πρωτοβουλίες, καθώς και οι οργανισμοί που είναι απαραίτητα στοιχεία για την υλοποίηση μίας κοινωνικής οικονομίας, είναι αυτόνομες και έχουν συμμετοχική διακυβέρνηση.

- Βασίζεται στη δημοκρατική αρχή σε ό,τι αφορά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, δηλαδή στην αρχή «ένα μέλος-μία ψήφος» ανεξαρτήτως του κεφαλαίου (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013, 22).

Η «αλληλέγγυα οικονομία» πολλές φορές στη βιβλιογραφία συγχέεται με την κοινωνική οικονομία και χρησιμοποιείται ο όρος «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία (Κ.Αλ.Ο.)». Η Αδάμ (2014, 15) αναφέρει ότι η παράλληλη χρήση των όρων οφείλεται στην ανταλλαγή ιδεών των Ευρωπαϊκών συνεταιριστικών πρακτικών με αυτές των ριζοσπαστικών κινημάτων στη Λατινική Αμερική. Πλέον, με το ν. 4430/2016 οι όροι κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία συνδέθηκαν, και ως «Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία» ορίζεται το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων που στηρίζονται σε μία εναλλακτική μορφή οργάνωσης των σχέσεων παραγωγής, διανομής, κατανάλωσης και επανεπένδυσης, βασισμένη στις αρχές της δημοκρατίας, της ισότητας, της αλληλεγγύης, της συνεργασίας, καθώς και του σεβασμού στον άνθρωπο και το περιβάλλον.

Στο πλαίσιο των λειτουργικών δομών που οργανώνονται, ως «κοινωνική οικονομία» ορίζεται ως το τμήμα της οικονομίας και συγκεκριμένα των οργανισμών, οι οποίοι χωρίζονται σε τέσσερις βασικές κατηγορίες: συνεταιρισμοί, στους οποίους βέβαια εντάσσονται και οι κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις, αλληλασφαλιστικές εταιρείες, ενώσεις και ιδρύματα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013, 12). Ο συνεταιρισμός αποτελεί τη βασική μορφή που λειτουργεί στην Ελλάδα, και που θα μας απασχολήσει, εφόσον εμφανίζει χαρακτηριστικά που διευκολύνουν την ένταξη των ευπαθών ομάδων και ιδιαίτερα των Ρομά. Αυτό έγκειται και στο γεγονός ότι οι συνεταιρισμοί στοχεύουν κυρίως στην εξυπηρέτηση αναγκών και συμφερόντων μίας συγκεκριμένης ομάδας, σε αντίθεση για παράδειγμα με τις κοινωνικές επιχειρήσεις που αναφέρονται στο «γενικό συμφέρον» (Γεώργιας, 2013, 23).

Η κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία διαφέρει από τον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα, εφόσον έχουν διαφορετικό σκοπό. Εφόσον, όπως αναλύεται παρακάτω, προσανατολίζεται στην συλλογικότητα της κοινωνίας και των ίδιων των πολιτών ως προς την δημιουργία φορέων που έχουν ως στόχο την επίτευξη ενός κοινωνικού στόχου, με βάση την αυτονομία και τον εθελοντισμό.

1.4. Κοινωνικές Επιχειρήσεις

Η κοινωνική επιχειρηματικότητα βασίζεται σε κοινωνικές επιχειρήσεις, οι οποίες στοχεύουν σε δράσεις που σχετίζονται με τους νέους, την καταπολέμηση της ανεργίας, την εκπαίδευση, τον επαγγελματικό προσανατολισμό, την ένταξη των προσφύγων, των αστέγων, το περιβάλλον και την αξιοποίηση των φυσικών πόρων και την εύρεση εργασίας σε άτομα με ειδικές ανάγκες¹. Οι κοινωνικές επιχειρήσεις ορίζονται ως επιχειρήσεις/ιδιωτικοί οργανισμοί που καθορίζονται ως κοινωνικές όταν πληρούν κάποια κριτήρια, συγκεκριμένα εννιά, όπως έχουν διαμορφωθεί από το ερευνητικό δίκτυο EMES (European Network on Social Economy (www.emes.net), τα οποία διακρίνονται σε οικονομικά και κοινωνικά.

Οικονομικά κριτήρια:

- Συνεχής οικονομική δραστηριότητα
- Υψηλός βαθμός αυτονομίας
- Ανάλυση ρίσκου
- Αμειβόμενη εργασία

Κοινωνικά κριτήρια:

- Στόχος το όφελος στην κοινότητα/ομάδα
- Συλλογική διάσταση
- Συμμετοχή στις αποφάσεις η οποία δεν καθορίζεται από τη συνεισφορά κεφαλαίου
- Πολυεταιρικότητα
- Περιορισμένη διανομή κερδών

Γίνεται αντιληπτό ότι σε συνδυασμό με τα παραπάνω κριτήρια, κύριο στοιχείο των κοινωνικών επιχειρήσεων αποτελεί το συμφέρον της ευρύτερης κοινωνίας, δηλαδή επιδιώκουν «στόχους γενικού συμφέροντος» και όχι το κέρδος (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013, 7, 21). Επιπροσθέτως, η οικονομική δραστηριότητα αποτελεί ένα από τα συστατικά στοιχεία που διαφοροποιούν τις κοινωνικές επιχειρήσεις από άλλες επιχειρήσεις του ιδιωτικού κερδοσκοπικού τομέα, της κοινωνικής/αλληλέγγυας

---

¹ Όπως δείχνει και η νομοθεσία σχετικά με την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία, ορίζοντας τις «κοινωνικές υπηρεσίες γενικού συμφέροντος», τις «ευάλωτες» και «ειδικές ομάδες» σε σχέση με τις οποίες δραστηριοποιείται η κοινωνική επιχειρηματικότητα (Ν.4430.2016, Παράγραφοι 6, 8, Άρθρο 2).

οικονομίας (π.χ. συνεταιρισμός) ή άλλες δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης. Συνήθως, οι παραγωγικές δραστηριότητες των κοινωνικών επιχειρήσεων χαρακτηρίζονται – μεμονωμένα ή σωρευτικά– από τα ακόλουθα στοιχεία:

- **Κοινωνική ωφέλεια**, δηλαδή εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών που συνήθως μένουν ακάλυπτες ή καλύπτονται πλημμελώς από τον ιδιωτικό κερδοσκοπικό τομέα ή/και το κράτος.
- **Κοινωνική καινοτομία**, δηλαδή εντοπισμός νέων κοινωνικών αναγκών ή παραγωγή αγαθών και παροχή υπηρεσιών με τρόπο ο οποίος εισάγει νέες λογικές παραγωγής/κατανάλωσης.
- **Κοινωνική δικαιοσύνη**, δηλαδή προσφορά αγαθών και υπηρεσιών σε χαμηλότερη τιμή, με στόχο να γίνει πιο εύκολη η πρόσβαση σε αυτά κοινωνικών στρωμάτων με περιορισμένες οικονομικές δυνατότητες.
- **Εργασιακή αποκατάσταση**, δηλαδή δημιουργία θέσεων εργασίας για κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εύρεση εργασίας.

Αυτά τα χαρακτηριστικά αφενός συγκροτούν την ιδιαίτερη ταυτότητα των κοινωνικών επιχειρήσεων, αφετέρου θέτουν νέες προκλήσεις, καθώς απαιτούν προσήλωση σε πολλαπλές στοχεύσεις. Ωστόσο, είναι σημαντικό να έχουμε κατά νου τα κριτήρια καθορισμού της κοινωνικής επιχείρησης, διότι η συνεταιριστική λειτουργία δεν συνεπάγεται αυτόματα και τον κοινωνικό χαρακτήρα μιας επιχείρησης.

1.5.Ισχύουσα Νομοθεσία Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας

Σε ό,τι αφορά τη νομοθεσία εκτός Ελλάδος, χρονολογικά η πρώτη νομοθεσία που σχετίζεται με την κοινωνική επιχειρηματικότητα είναι αυτή που θέτει τους κοινωνικούς συνεταιρισμούς περιορισμένης ευθύνης σε θεσμική ισχύ με το νόμο 2716/1999. Επιπλέον, λίγα χρόνια αργότερα, ο νόμος 4019/2011 εισήγαγε στην ελληνική πραγματικότητα τις έννοιες της κοινωνικής οικονομίας και της κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Επίσης, με τον ίδιο νόμο, θεσμοθετήθηκε η κοινωνική συνεταιριστική επιχείρηση. Σήμερα, η ισχύουσα ελληνική νομοθεσία σχετικά με την κοινωνική επιχειρηματικότητα είναι ο νόμος 4430 του 2016. Ο νέος νόμος άπτεται πολλών πτυχών της κοινωνικής επιχειρηματικότητας, όμως, εδώ θα περιοριστούμε στις διατάξεις που αφορούν τις έννοιες που απασχολούν αυτό το κεφάλαιο. Η νομοθεσία ορίζει την Κοινωνική και Αλληλέγγυα Οικονομία και λαμβάνει υπόψη της

τόσο το κοινωνικό όσο και το οικονομικό κομμάτι της οικονομικής επιχειρηματικότητας. Ο ν. 4430/2016 (ΦΕΚ 205 Α΄) ορίζει τις βασικές έννοιες που συναποτελούν την κοινωνική επιχειρηματικότητα, όπως η κοινωνική οικονομία που έχει οριστεί σε προηγούμενο κεφάλαιο. Σε κοινωνικό επίπεδο προσθέτει και διασαφηνίζει όρους όπως «κοινωνική ωφέλεια», η οποία όπως υπογραμμίστηκε αποτελεί βασικό θεμέλιο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας. Συγκεκριμένα, η παρ. 3, άρθρο 2 ορίζει:

Ως «κοινωνική ωφέλεια» ορίζεται η εξυπηρέτηση κοινωνικών αναγκών τοπικού ή ευρύτερου χαρακτήρα με την αξιοποίηση της κοινωνικής καινοτομίας, μέσα από δραστηριότητες «βιώσιμης ανάπτυξης» ή παροχής «κοινωνικών υπηρεσιών γενικού συμφέροντος» ή κοινωνικής ένταξης.

Παράλληλα, ο νόμος αναφέρει μια σειρά από ειδικές ομάδες, για τις οποίες μεριμνά η κοινωνική επιχειρηματικότητα και για τις οποίες αυτή αποτελεί εργαλείο ένταξης στην εργασία. Σύμφωνα με το άρθρο 2, παρ. 8 του ν. 4430/2016 (ΦΕΚ 205 Α΄) οι Ρομά, την ένταξη των οποίων πραγματεύεται η παρούσα μελέτη εντάσσονται στις ειδικές ομάδες:

Ως «ειδικές» ορίζονται οι ομάδες εκείνες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση ως προς την ομαλή ένταξή τους στην αγορά εργασίας, από οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά αίτια.

Επιπλέον, ο νόμος αυτός θέλει να αναδείξει το σύνολο των φορέων που εντάσσονται στην κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία, δίνοντας έμφαση στην οργάνωση των δραστηριοτήτων των επιχειρήσεων, εννοώντας ότι μπορούν να ενταχθούν και άλλες δραστηριότητες του οικονομικού τομέα εκτός από όσες έχουν καθαρά ενταξιακό χαρακτήρα, σε αντίθεση με τον νόμο του 2011. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να διευρύνεται το πλαίσιο των κοινωνικών επιχειρήσεων με βάση την οργάνωσή τους ως κριτήριο. Συγκεκριμένα, η παρ. 1, άρθρο 3 ορίζει τους Φορείς της Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας ως εξής: α) Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.), οι οποίες ορίζονται για πρώτη φορά στην Ελλάδα με τον προηγούμενο νόμο του 2011 (Ν. 4019/2011). Γι' αυτές, ο ν. 4430/2016 έθεσε ένα νέο, πιο ενισχυτικό πλαίσιο για την λειτουργία τους αλλά και μια σειρά νέων εννοιών, β) Κοινωνικοί Συνεταιρισμοί Περιορισμένης Ευθύνης (Κοι.Σ.Π.Ε.), γ) οι Συνεταιρισμοί

Εργαζομένων, και δ) οποιοδήποτε άλλο μη μονοπρόσωπο νομικό πρόσωπο, εφόσον έχει αποκτήσει νομική προσωπικότητα, όπως ιδίως αγροτικοί συνεταιρισμοί, αστικοί συνεταιρισμοί, αστικές εταιρίες, εφόσον τηρούν τις προϋποθέσεις που τέθηκαν παραπάνω για τις κοινωνικές επιχειρήσεις. Η διεύρυνση του πλαισίου που αναφέρεται ο νόμος, επιτυγχάνεται κάνοντας λόγο πλέον συνολικά για κοινωνική αλληλέγγυα οικονομία και όχι περιορισμένα για κοινωνική επιχειρηματικότητα. Με αυτόν τον ορισμό η έννοια της οικονομίας δεν ταυτίζεται με την επιχειρηματικότητα, εφόσον αναγνωρίζεται η οικονομική δραστηριότητα σε δράσεις και εκτός του επιχειρηματικού μοντέλου της αγοράς όπως το γνωρίζαμε μέχρι σήμερα.

1.6. Συμπέρασμα

Στο κεφάλαιο αυτό έγινε λόγος για την κοινωνική επιχειρηματικότητα η οποία μπορεί να επιφέρει αλλαγές κυρίως κοινωνικές αλλά και οικονομικές, σε τοπικό και εθνικό επίπεδο. Συμπερασματικά, η κοινωνική επιχειρηματικότητα στοχεύει στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων, όπως της ανεργίας και αυτό του κοινωνικού αποκλεισμού ευπαθών ομάδων, τα οποία έχουν δημιουργηθεί ή ενταθεί από νέες ανάγκες, για παράδειγμα σε περίοδο κρίσης, και τα οποία ούτε η «παραδοσιακή» επιχειρηματικότητα ούτε το κράτος μπορούν να επιλύσουν. Αυτό το επιτυγχάνει επιχειρώντας την κοινωνική ενσωμάτωση των ευπαθών ομάδων στην αγορά εργασίας με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την προώθηση της επιχειρηματικότητας στις ίδιες τις ευπαθείς ομάδες, και ιδιαίτερα σε φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας. Έτσι, πέρα από τη δημιουργία νέων θέσεων και την καταπολέμηση της ανεργίας, η επαφή με άλλα μέλη της κοινωνίας συμβάλλει στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού, καθώς τα ίδια τα μέλη κατανοούν τις δυνατότητες των κοινωνικά και οικονομικά αποκλεισμένων ομάδων και το πώς μπορούν να συνεισφέρουν στην τοπική οικονομία. Για να επιτευχθεί η ανάπτυξη σε τοπικό επίπεδο, σημαντικό ρόλο παίζουν οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης που πρέπει να εκμεταλλευτούν τις δυνατότητές τους μέσω της κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

Κεφάλαιο 2: Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης και Τοπικές Κοινωνίες

2.1.Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό αναπτύσσεται και εξηγείται ο όρος «Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης», βασισμένος πάνω στην ισχύουσα νομοθεσία, και το πως χωρίζεται στους δύο βαθμούς τοπικής αυτοδιοίκησης, τους δήμους και τις περιφέρειες. Στην συνέχεια επιχειρείται μια σύντομη επισκόπηση του προγράμματος «Καλλικράτης», και στο πως βοήθησε η νέα αυτή χωροθέτηση της χώρας. Αναγκαίο κρίνεται να δειχθούν οι ρόλοι και οι αρμοδιότητες των δήμων και των περιφερειών και στο πώς βοηθούν την τοπική κοινωνία, καθώς αποτελούν τους πυλώνες και άμεσους αποδέκτες και παρατηρητές των προβλημάτων των εκάστοτε κοινωνιών. Επιχειρείται η σύνδεση με την κοινωνική επιχειρηματικότητα και το πώς μπορούν οι κοινωνικές επιχειρήσεις να ωφελήσουν τόσο την τοπική κοινωνία, δηλαδή το γενικό συμφέρον, όσο και τον ίδιο τον πολίτη, δηλαδή το ατομικό συμφέρον, και μάλιστα άτομα που ανήκουν σε κοινωνικά, οικονομικά και πολιτιστικά ευπαθείς ομάδες, όπως η περίπτωση των Ρομά.

2.2.Οργανισμός Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΟΤΑ)

Ο όρος αυτοδιοίκηση αποτελεί ένα σύστημα διοικήσεως, σύμφωνα με το οποίο ένα μέρος από την κρατική εξουσία μεταβιβάζεται σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.), που βρίσκονται κάτω από τον έλεγχο και την εποπτεία του κράτους και διοικούνται από ιδιαίτερα συλλογικά όργανα βάσει κάποιου κανονισμού. Ένα από τα είδη της αυτοδιοίκησης είναι και η τοπική αυτοδιοίκηση, η οποία έχει σχέση με ορισμένο εδαφικό χώρο, όπως είναι οι δήμοι και οι κοινότητες (Μπουσνάκης, 2002, 191). Οι δήμοι και οι περιφέρειες συγκροτούν τον πρώτο και δεύτερο βαθμό τοπικής αυτοδιοίκησης, αντίστοιχα, και αποτελούν θεμελιώδη θεσμό του δημόσιου βίου των Ελλήνων, καθώς αποτελούν έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, όπως αυτός κατοχυρώνεται από τις διατάξεις του άρθρου 102 του Συντάγματος και του Ευρωπαϊκού Χάρτη Τοπικής Αυτονομίας που κυρώθηκε με το ν. 1850/1989 (ΦΕΚ 144 Α'). Οι δήμοι, λοιπόν, είναι αυτοδιοικούμενα κατά τόπο νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και αποτελούν τον πρώτο βαθμό τοπικής αυτοδιοίκησης. Η εδαφική περιφέρεια του κάθε δήμου που συνιστάται με τον νόμο 1850/1989

αποτελείται από τις εδαφικές περιφέρειες των συνενούμενων Οργανισμών Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Ο.Τ.Α.). Οι περιφέρειες σχεδιάζουν, προγραμματίζουν και υλοποιούν πολιτικές σε περιφερειακό επίπεδο στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, σύμφωνα με τις αρχές της αειφόρου ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής της χώρας, λαμβάνοντας υπόψη και τις εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές, σύμφωνα με το ν. 3852/10 (ΦΕΚ 87 Α').

2.3. Από το νόμο «Καποδίστρια» στο πρόγραμμα «Καλλικράτη»

Κατά την περίοδο της Ανεξαρτησίας οι δήμοι και οι κοινότητες παρέμειναν αυτοδιοικούμενοι οργανισμοί, ενώ οι βάσεις για ένα σύγχρονο σύστημα τοπικής αυτοδιοίκησης τέθηκαν με τον Καποδίστρια το 1828, το οποίο ταυτίζονταν με την κεντρική διοίκηση και ελέγχονταν άμεσα από αυτή (Παπαρρηγόπουλος, Ε.Β. 114 – Εβ. 115). Το 1912 με το νόμο ΔΝΖ, πραγματοποιείται ένα άλμα προς την ενοποίηση και ομογενοποίηση του χώρου, με τον οποίο καταργούνται οι πολυκοινοτικοί δήμοι, οι οποίοι υπήρχαν από την εποχή των Βαυάρων, και θεσπίζονται μεμονωμένοι δήμοι και κοινότητες μέχρι την εφαρμογή του νόμου «Καποδίστρια» το 1998. Όμως, η θέση αυτών των κοινοτήτων και των περισσότερων δήμων ήταν ασθενέστερη σε σύγκριση με τους παλαιούς πολυκοινοτικούς δήμους απέναντι στην κεντρική διοίκηση (Χατζιωσήφ, 2009, 14). Η ιστορική καμπή καταγράφεται με το «Πρόγραμμα Καλλικράτης», το οποίο τέθηκε σε ισχύ από την 01.01.2011. Η διοικητική αυτή μεταρρύθμιση άλλαξε ριζικά την τοπική αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα όσον αφορά την κλίμακα μεγέθους, τις δομές και τις λειτουργίες της (Χλέπας, 2014, 5).

2.4. Το πρόγραμμα Καλλικράτης

Με το Πρόγραμμα «ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗΣ», θεμελιώνεται εκ νέου η Πρωτοβάθμια Αυτοδιοίκηση με λιγότερους και ισχυρότερους Δήμους σε όλη τη χώρα, οι οποίοι χωροθετούνται με βάση αντικειμενικά κριτήρια (γεωγραφικά, δημογραφικά, αναπτυξιακά κ.α.). Σκοπός είναι οι δήμοι αυτοί να είναι ικανοί να ανταποκριθούν στις σύγχρονες απαιτήσεις, να αξιοποιούν δυναμικά την τεχνολογία και τις σύγχρονες μεθόδους διοίκησης, να είναι έτοιμοι να υποδεχθούν διευρυμένες αρμοδιότητες, ιδίως από τις Νομαρχιακές Αυτοδιοικήσεις, στους τομείς, όπως της παιδείας, της πρόνοιας,

της υγείας, της απασχόλησης, της έκδοσης οικοδομικών αδειών και πολεοδομικών εφαρμογών εντοπισμένης, χωρικά, ρύθμισης (Υπουργείο Εσωτερικών²).

Η χώρα λοιπόν από την 01.01.2011 χωρίζεται σε επτά αποκεντρωμένες διοικήσεις, δεκατρείς περιφέρειες και 325 δήμους. Με το διαχωρισμό αυτό έγινε δυνατή η μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από την κεντρική κυβέρνηση στην αυτοδιοίκηση, ενισχύθηκαν οι αρμοδιότητες των Περιφερειών, όπως είναι η διαχείριση και εφαρμογή του ΕΣΠΑ (Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς) και των ΠΕΠ (Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα) και έγινε συσχέτιση των Περιφερειών με τους αντίστοιχους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

2.5.Ρόλος ΟΤΑ

Ο ρόλος της Γ.Α. στην τοπική ανάπτυξη και ιδιαίτερα στην τοπική επιχειρηματικότητα εκτός από ουσιαστικός είναι και διαρκώς διευρυνόμενος. Ο λόγος στον οποίο οφείλεται αυτό είναι επειδή η Γ.Α. βρίσκεται κοντά στον πολίτη και τον επιχειρηματία, γνωρίζει πολύ καλύτερα τα προβλήματα και τις τοπικές ανάγκες και προοπτικές, καθώς επίσης και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να συμβάλλει στη βιώσιμη τοπική ανάπτυξη³ μέσα από μία σειρά δράσεων. Ο ρόλος αυτός υπόκειται στην πολιτικοδιοικητική τους υπόσταση και στην ανάληψη ευθυνών και καθηκόντων σε θέματα τοπικού ενδιαφέροντος (Χλέπας, 1999).

Τόσο οι δήμοι όσο και οι περιφέρειες έχουν αναλάβει μια πληθώρα ρόλων για τις οποίες χρειάζονται οι κατάλληλες υποδομές και χρηματοδοτήσεις ώστε να μπορούν να λειτουργήσουν σωστά. Αποτελούν τον στυλοβάτη των τοπικών κοινωνιών, καθώς σκοπός τους είναι η αντιμετώπιση της φτώχειας, της πείνας, της απουσίας υγειονομικής και φαρμακευτικής περίθαλψης, και τη γενικότερη κοινωνικοοικονομική εξαθλίωση (Κοινωνικό Πολύκεντρο, 2014). Για αυτό το λόγο έχουν παρθεί και συνεχίζονται να λαμβάνονται διάφορες πρωτοβουλίες, όπως δομές, κέντρα και κοινωνικές υπηρεσίες, μερικές από τις οποίες παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1. Επιπρόσθετα, ο ρόλος αυτός εξαπλώνεται στην τοπική οικονομία και

---

² <http://www.ypes.gr/>

³ Ως βιώσιμη ανάπτυξη ορίζεται οι οικονομικές δραστηριότητες, εμπορικές ή ανταλλακτικές, που προωθούν την αειφορία του περιβάλλοντος, την κοινωνική και οικονομική ισότητα, καθώς και την ισότητα των φύλων, προστατεύουν και αναπτύσσουν τα κοινά αγαθά και προωθούν τη διαγενεακή και πολυπολιτισμική συμφιλίωση, δίνοντας έμφαση στις ιδιαιτερότητες των τοπικών κοινωνιών (ν. 4430/2016, Άρθρο 2, παρ. 5).

διοίκηση, τον πολιτισμό, την κατοικία, την εκπαίδευση, την προστασία του περιβάλλοντος και τη διαχείριση των απορριμμάτων.

Οι φορείς της Τ.Α. πρέπει να βρίσκονται σε μία διαρκή αναζήτηση λύσεων, ώστε να συμβάλλουν στην ανάπτυξη του κάθε τόπου, έχοντας ως κύριο μέλημα τη βιώσιμη ανάπτυξη με έργα που αφορούν την ανάπτυξη επιχειρηματικότητας και την ενίσχυση του ανθρώπινου κεφαλαίου της κάθε περιοχής. Σημαντικό για την τοπική βιώσιμη ανάπτυξη είναι τόσο η «διαφοροποίηση» όσο και η «εξειδίκευση» που μόνο μέσα από την αξιοποίηση των τοπικών πλεονεκτημάτων και ιδιαιτεροτήτων γίνεται εφικτή. Βασικοί άξονες σε αυτές τις πρωτοβουλίες αποτελούν η κατάρτιση και η καινοτομία, οι οποίες μπορούν να συμβάλλουν ενεργά στην τοπική ανάπτυξη, κάνοντας χρήση των δυνατοτήτων της κάθε περιοχής, προκειμένου να βοηθηθούν οι άνεργοι, έτσι ώστε να μπορέσουν να ενταχθούν στην αγορά εργασίας ή για να ιδρύσουν επιχειρήσεις, καθώς επίσης και άλλες ομάδες πληθυσμού που χρήζουν βοήθειας.

Καινοτομία για έναν ΟΤΑ είναι να λειτουργήσει με τρόπο διαφορετικό, πιο αποτελεσματικό, πιο γρήγορο και πιο έξυπνο. Η καινοτομία μπορεί να αφορά από τις εγκαταστάσεις και τον τρόπο λειτουργίας ενός οργανισμού μέχρι την εμφάνιση και την παροχή των υπηρεσιών του στο κοινωνικό σύνολο. Η καινοτομία δεν είναι απλά ένα εξωτερικό ζήτημα που αγγίζει μονάχα τις επιχειρήσεις και την ανταγωνιστικότητα. Είναι και ζήτημα των οργανισμών που προσφέρουν στην κοινωνία, διότι μεταφέρουν τη δημιουργική σκέψη τόσο στη λειτουργία τους, όσο και στην παροχή των υπηρεσιών τους. Η δημιουργική σκέψη είναι ευκολότερη σε οργανισμούς οι οποίοι είναι ανοικτοί σε νέες ιδέες και απόψεις και δεν παραμένουν προσκολλημένοι σε παραδοσιακούς μηχανισμούς και δομές. Η ενασχόληση με έναν ευρύτερο κύκλο συμμετοχών, συμπεριλαμβανομένων των ΜΚΟ, των εργαζομένων, των δημοτών, των επιχειρηματικών συνεργατών, των εθελοντών κ.ά., μπορεί να ανοίξει σε έναν ΟΤΑ νέες προοπτικές που ενισχύουν την καινοτομία.

Οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης έχουν τη δυνατότητα να αναλάβουν πρωτοβουλίες με ποικίλους τρόπους σε ζητήματα ανάπτυξης τοπικής ή ακόμη και διατοπικής διάστασης και να ενισχύσουν έτσι την τοπική επιχειρηματική δραστηριότητα. Αυτό μπορούν να το επιτύχουν είτε με δικούς τους πόρους ή δάνεια, είτε δημιουργώντας τις αναγκαίες υποδομές μεταφορών, επικοινωνιών κ.τ.λ., είτε αγοράζοντας τις υπηρεσίες και τα προϊόντα τοπικών μονάδων, είτε παρέχοντας

επιπλέον υπηρεσίες σε τοπικές οικονομικές μονάδες, είτε χρηματοδοτώντας μέσω ειδικών μηχανισμών (π.χ. μέσω δημοτικών τραπεζών) τοπικές αναπτυξιακές πρωτοβουλίες και κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις κ.ά. Επιπρόσθετα, οι ΟΤΑ α' και β' βαθμού, τα Ν.Π.Δ.Δ. και τα Ν.Π.Ι.Δ. φορείς της Γενικής Κυβέρνησης μπορούν να παραχωρούν με απόφαση του διοικητικού τους οργάνου τη χρήση κινητής και ακίνητης περιουσίας τους σε Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας για την ενίσχυση δραστηριοτήτων συλλογικής και κοινωνικής ωφέλειας. Με τη σειρά τους οι Φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας μπορούν να συνάπτουν προγραμματικές συμβάσεις για τη μελέτη και εκτέλεση έργων και προγραμμάτων κοινωνικής ωφέλειας που αναφέρονται στους καταστατικούς σκοπούς τους με αντισυμβαλλόμενους το Δημόσιο ή φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα και τους Ο.Τ.Α. α' και β' βαθμού (ν. 4430/2016, Άρθρο 6, παρ. 1).

2.6. Κοινωνικές Επιχειρήσεις και ΟΤΑ

Οι κοινωνικές επιχειρήσεις ξεκινούν από ανθρώπους με όραμα και επιμονή, διάθεση για συμμετοχή και προσφορά, ελπίδα να επιτύχουν το στόχο της κοινωνικής αλλαγής και επίτευξης λύσεων στο πλαίσιο της κοινωνικής σφαίρας. Σε ένα περιβάλλον οικονομικής και θεσμικής κρίσης, αλλά και κρίσης αξιών, σε μία εποχή προσωρινότητας και αβεβαιότητας σε κάθε στιγμή της ζωής, σε μία περίοδο που κυριαρχεί η επισφάλεια στην εργασία και στις κοινωνικές σχέσεις, είναι αναγκαίο να υιοθετήσουμε κοινωνικές αξίες, όπως η κοινωνική προσφορά και η κοινωνική ευθύνη. Για να επιτευχθεί αυτό πρέπει να στοχεύσουν στη δημιουργία καινοτόμων ιδεών που θα μπορούσαν να προσφέρουν τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο.

Η Ελλάδα είναι γνωστό ότι υστερεί στη διαχείριση των αποβλήτων, με περιβαλλοντικές, κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις (Αναγνώστου, 2008). Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ζήτημα προς επίλυση και να επιφέρει ατομικά και συλλογικά κέρδη, καθώς μία από τις υποχρεώσεις των ΟΤΑ είναι και η διαχείριση των αποβλήτων. Σε γενικότερο πλαίσιο οι ΟΤΑ μέσα στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης αναλαμβάνουν δραστηριότητες που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος και την αποκατάστασή του, την μείωση της κατανάλωσης ενέργειας και την παραγωγή της από ανανεώσιμες πηγές και την μείωση παραγωγής αποβλήτων

και απορριμμάτων σε τοπική κλίμακα, την επαναχρησιμοποίηση, την ανακύκλωση και αξιοποίησή τους.

Τα περισσότερα απορρίμματα καταλήγουν σε νόμιμες ή μη χωματερές τα οποία είτε συμπιέζονται και έπειτα θάβονται, είτε αποτεφρώνονται, αντί να ανακυκλώνονται (Καλκαντάρα *et al.*, 2008). Με τη διαδικασία της ανακύκλωσης μειώνεται ο αριθμός των αστικών αποβλήτων και η εκπομπή του διοξειδίου του άνθρακα, εξοικονομούνται πρώτες ύλες και ενέργεια, παρέχοντας παράλληλα και οικονομικά οφέλη στην ελληνική κοινωνία με τη μη κατανάλωση πετρελαίου, μεταλλευμάτων και άλλων μη ανανεώσιμων πηγών, δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας και συμβάλλει στην ανάπτυξη περιβαλλοντικής συνείδησης (Επίσημη Ιστοσελίδα ΕΕΑΑ⁴). Επιπλέον, η μεταπώληση των ανακυκλωμένων προϊόντων και η εξασφάλιση μιας σταθερής αγοράς, θα μπορούσαν να αποτελούν μια μορφή αυτοχρηματοδότησης και αυτοσυντήρησης για τους δήμους και τις περιφέρειες στο πλαίσιο της διαχείρισης των απορριμμάτων.

Η Ε.Ε. έχει θεσπίσει συγκεκριμένο νομοθετικό πλαίσιο αναφορικά με τις πολιτικές διαχείρισης των απορριμμάτων, με τις πιο σημαντικές ρυθμίσεις να είναι οι εξής:

- Η πρόληψη έναντι λήψης διορθωτικών μέτρων
- Η αντιμετώπιση περιβαλλοντικών προβλημάτων στην πηγή τους.
- Ο κανόνας ο ρυπαίνων να πληρώνει το κόστος των μέτρων που θα ληφθούν για την προστασία του περιβάλλοντος
- Η περιβαλλοντική πολιτική πρέπει να λαμβάνεται υπόψη και να αποτελεί συνισταμένη των άλλων πολιτικών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Για να επιτευχθεί αυτό είναι αναγκαίος ο κατάλληλος εξοπλισμός των δήμων και η κατάλληλη εκπαίδευση και ενημέρωση των δημοτών. Μια εναλλακτική η οποία θα προσέφερε επιπλέον κίνητρο στους δημότες για τη συμμετοχή τους θα ήταν η μεταφορά έναντι αμοιβής των υλικών στις ειδικές εγκαταστάσεις. Με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν κοινωνικά ευπαθείς ομάδες, οι οποίες ζουν στο περιθώριο της φτώχειας να εξασφαλίσουν κάποιο εισόδημα, ενώ παράλληλα θα υπήρχε μείωση και των εξόδων μεταφοράς των υλικών αυτών. Ένας, όμως, πιο αποδοτικός τρόπος είναι η

---

⁴ <https://www.herrco.gr/polites/benefits/>

ανάληψη πρωτοβουλιών ανθρώπων που διαθέτουν κάποιες γνώσεις, όπως για παράδειγμα οι Ρομά, πάνω στη διαλογή των απορριμμάτων στο πλαίσιο της κοινωνικής οικονομίας. Η δημιουργία μιας κοινωνικής επιχείρησης για τη διαχείριση των απορριμμάτων, έχει τη δυνατότητα να αποτελέσει μια κερδοφόρα πρωτοβουλία, δράση που θα συνεισέφερε επίσης στην οικονομική ανεξαρτησία των μελών αυτών των κοινωνικών επιχειρήσεων. Η διαχείριση των απορριμμάτων, πέρα από το γεγονός ότι αποτελεί μια δράση συνεισφοράς στην κοινότητα επιφέρει και οικονομικά κέρδη, και δημιουργεί επίσης θέσεις εργασίας.

2.7.Συμπέρασμα

Μέσα από αυτό το κεφάλαιο αναδείχτηκε ο σημαντικός ρόλος των τοπικών αυτοδιοικήσεων στη διοίκηση των τοπικών κοινωνιών. Σύμφωνα με το νέο νομοθετικό πλαίσιο, η τοπική αυτοδιοίκηση έχει αναλάβει ευθύνες που επεκτείνονται σε όλες τις πτυχές της καθημερινής ζωής, όπως η κατοικία, η υγεία, ο πολιτισμός, η προστασία του περιβάλλοντος κ.α. Όσον αφορά τα απορρίμματα των πόλεων, οι ΟΤΑ είναι υπεύθυνοι για τη σωστή διαλογή και διαχείριση τους, κάτι που μπορεί να είναι οικονομικά ασύμφορο, καθώς πρέπει να συνεργάζονται με ιδιωτικές επιχειρήσεις. Αντίθετα, οι κοινωνικές επιχειρήσεις υπογραμμίζουν την ωφέλεια αλλά και τη δράση σε τοπικό και σε ατομικό επίπεδο, καθώς επωφελούνται και πολλές μερίδες του πληθυσμού. Μια από τις μερίδες του πληθυσμού με ιδιαίτερη εξειδίκευση στο ζήτημα των αστικών απορριμμάτων είναι και οι Ρομά. Οι Ρομά, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ασχολούνται παραδοσιακά με την ανακύκλωση, κάτι που τους δίνει ένα συγκριτικό πλεονέκτημα στην δραστηριοποίηση σε αυτό τον τομέα. Αντιθέτως, μειονεκτούν σε άλλες γνώσεις και δεξιότητες, καθώς δεν ολοκληρώνουν την αναγκαία σχολική εκπαίδευση και δεν επιλέγουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, στις οποίες το γενικό σύνολο πλεονεκτεί.

Επιπλέον, εναλλακτικές μορφές διαχείρισης των απορριμμάτων μπορούν να οδηγήσουν σε πολλαπλά οφέλη, όπως η εξοικονόμηση ενέργειας, η δευτερογενής μεταπώληση σε μικρότερες τιμές κ.α.. Έτσι, γίνεται φανερό και μέσα από την νομοθεσία ότι η κοινωνική επιχειρηματικότητα κινείται στο πλαίσιο της προστασίας του περιβάλλοντος και η δημιουργία κοινωνικών επιχειρήσεων με στόχο την διαχείριση των απορριμμάτων αποτελεί προτεραιότητα εν όψη του κοινωνικού

φαινομένου τόσο των απορριμμάτων αλλά και της ανάγκης ένταξης και απασχόλησης ευπαθών ομάδων, όπως οι Ρομά.

Κεφάλαιο 3: Ρομά: Υφιστάμενη κατάσταση, Επαγγέλματα και Διαχείριση Απορριμμάτων

3.1. Εισαγωγή

Αυτό το κεφάλαιο έχει ως σκοπό να καταδείξει τη σημασία της απασχόλησης των Ρομά με τη διαχείριση των απορριμμάτων μέσα από φορείς Κ.ΑΛ.Ο. Στο εγχείρημα αυτό, είναι απαραίτητο να παρουσιαστεί η κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των Ρομά στην Ελλάδα, οι οποίοι αντιμετωπίζουν σημαντικά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα, τα οποία θα επισημανθούν στο παρόν κεφάλαιο, επιδιώκοντας την επίλυσή τους μέσω της κοινωνικής ένταξης, εφόσον ενσωματωθούν τόσο στην αγορά εργασίας όσο και στο κοινωνικό σύνολο με λύσεις που προσφέρει η κοινωνική επιχειρηματικότητα.

Αρχικά, γίνεται μία σύντομη αναφορά στον ορισμό των πληθυσμών Ρομά και σε μία σειρά στοιχείων που αφορούν την κοινωνική δομή τους και που χαρτογραφούν τη συνολική εικόνα τους ως πληθυσμιακή οντότητα και την υφιστάμενη κατάστασή τους. Στη συνέχεια, θα γίνει ειδική αναφορά τόσο στα παραδοσιακά επαγγέλματα όσο και σε αυτά με τα οποία ασχολούνται σήμερα οι Ρομά. Μία κερδοφόρα ασχολία των Ρομά αποτελεί η ανακύκλωση απορριμμάτων και ηλεκτρικών συσκευών, γεγονός που τους καθιστά κατάλληλους για την ενασχόλησή τους με τον τομέα αυτό στο πλαίσιο της κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

3.2. Ρομά: Γενικά Στοιχεία

Ο όρος «Ρομ» (πληθ. Ρομά) περιλαμβάνει διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες, που περιλαμβάνουν ονομασίες όπως Ρομά, τσιγγάνοι, ταξιδευτές, Μανούς, Ασκάλι, Σίντι και Boyash, χωρίς η χρήση του όρου Ρομά να παραγκωνίζει τη σημασία των άλλων όρων και την ποικιλία τους (European Commission, 2004,5). Οι Marushiakova και Popon (2013,61) αναφέρουν ότι προτιμάται η χρήση του όρου «Τσιγγάνοι» ('Gypsies'), όχι αναφερόμενος στον τρόπο ζωής τους, δηλαδή νομάδες, αλλά περισσότερο στον ορισμό τους ως διακριτή εθνική κοινότητα.

Στη βιβλιογραφία είναι ασαφής η ιστορική διαδρομή των Ρομά, καθώς χαρακτηρίζονται ως νομαδικοί πληθυσμοί που είναι δύσκολο να παρατηρηθεί η

πορεία τους, έχοντας αφήσει ελάχιστες γραπτές μαρτυρίες, πρωτίστως για την κοινωνική τους δομή (European Commission, 2004,7). Σχετικά με την καταγωγή τους, υπάρχουν έντονες ενδείξεις βάσει ιστορικών και γλωσσικών πηγών ότι προέρχονται από την Ινδία (Šakaja & Slezak, 2013,390), οι οποίες επιβεβαιώνονται και από τη γενετική μελέτη DNA σε πληθυσμούς Ρομά (Gresham, et al., 2001, 1314). Πιθανώς η έξοδος τους από την Ινδία πραγματοποιήθηκε περίπου κατά τον 5^ο-10^ο αι. (Morar et al., 2004, 597), ενώ μετά τον 10^ο αι. άρχισαν να μετακινούνται δυτικά (Roma Alert, 2012, 23). Μαρτυρείται η διάχυση τους σε όλη την Ευρώπη στα τέλη του 15ου αι. (Morar et al., 2004, 597). Κατά το χρονικό αυτό διάστημα, από την είσοδο τους στην Ευρώπη, οι Ρομά διατηρούσαν την πολιτισμική τους ταυτότητα, συνοχή και γλώσσα μαζί με το νομαδικό τρόπο ζωής, ενώ παράλληλα είχαν αρμονικές σχέσεις με τους άλλους πληθυσμούς (Roma Alert, 2012, 23).

Από τα τέλη του 19ου αι. μέχρι και τη τελευταία δεκαετία του 20ου αι. η διάχυση των Ρομά στην Ευρώπη έγινε εντονότερη εφόσον έλαβαν χώρα τρία διαδοχικά μεταναστευτικά κύματα. Ο σχηματισμός των σημερινών πληθυσμών Ρομά στις ευρωπαϊκές χώρες είναι προϊόν της ένωσης των πρώτων μεταναστευτικών κυμάτων από τα Βαλκάνια προς τη δυτική Ευρώπη που ολοκληρώθηκαν τον 15^ο αιώνα και των τριών διαδοχικών κυμάτων μετανάστευσης (Gresham et al., 2001,1314). Στην Ελλάδα οι Ρομά έκαναν την πρώτη τους εμφάνιση περί τον 14ο αι., ενώ μεγάλος πληθυσμός κατέφθασε το 1922 με τη Μικρασιατική καταστροφή και την ανταλλαγή πληθυσμών με την Τουρκία (Roma Alert, 2012,23).

Επιπροσθέτως, οι Ρομά στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη διακρίνονται σε ομάδες με βάση γλωσσικά, πολιτισμικά, ιστορικά και θρησκευτικά κριτήρια, ανάλογα με τη διασπορά τους και στη μερική εγκατάστασή τους (European Commission, 2004,5· Morar et al., 2004,605). Αντίστοιχα, βάσει θρησκευτικών κριτηρίων χωρίζονται κυρίως σε μουσουλμάνους (Xoraxane Roma) και σε χριστιανούς Ρομά (Dasikane Roma) (Marushiakova, Popov, 2001, 37).

Ο συνολικός πληθυσμός Ρομά στην Ευρώπη κυμαίνεται στα 6.172.800, αποτελώντας το 1,73% του πληθυσμού της Ε.Ε. Ενώ μαζί με χώρες μη κράτη μέλη της Ε.Ε. μετά από τη μελέτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, το τμήμα Ρομά και Travellers, φτάνει τα 11.256.900 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2011,17-21). Συγκεκριμένα για την Ελλάδα αναφέρεται ότι ο αριθμός κυμαίνεται στις 265.000-300.000, όπως φαίνεται από τα

στοιχεία της μελέτης της Διβάνη (2001,2⁵). Ακόμα, σύμφωνα με έρευνα του 2008, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού (πάνω από 1000 οικογένειες) εντοπίζεται σε τέσσερις περιφέρειες της Ελλάδας: Ανατολική Μακεδονία – Θράκη, Θεσσαλία, Δυτική Ελλάδα και Κεντρική Μακεδονία, στην οποία τελευταία περιφέρεια θα εστιάσουμε το ενδιαφέρον στο επόμενο κεφάλαιο (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2011,4).

Επιπλέον, να σημειωθεί ότι δεν είναι δυνατή η ακριβής καταμέτρηση των πληθυσμών Ρομά καθώς φαίνεται ότι σε κάποιες περιοχές ο πραγματικός αριθμός είναι πολύ μεγαλύτερος από αυτόν που έχει δηλωθεί (Marushiakova, Popov, 2001, 34). Αυτό συμβαίνει λόγω του νομαδικού χαρακτήρα των Ρομά, αλλά πρωτίστως, επειδή δεν δηλώνονται όλοι στα μητρώα πολιτών, στοιχεία που δυσκολεύουν την απογραφή του πληθυσμού.

3.3. Κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των Ρομά στην Ελλάδα

Όπως και σε όλη την Ευρώπη, έτσι και στην Ελλάδα βρίσκονται κοινότητες Ρομά που ακολουθούν «παραδοσιακά» το νομαδικό τρόπο ζωής, ενώ άλλοι είναι εγκατεστημένοι σε αστικές περιοχές. Ο νομαδικός τρόπος ζωής σήμερα είναι μη βιώσιμος, και ιδίως στην χώρα μας, όπως και στην Ισπανία και στη Φιλανδία, όπου στην Ισπανία οι κοινότητες έχουν εγκαταλείψει σταδιακά το νομαδικό τρόπο ζωής, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Γαλλία, το Βέλγιο, το Ηνωμένο Βασίλειο και την Ιρλανδία. Ωστόσο, και εκεί σημειώνεται συνεχής μείωση των τοποθεσιών εγκατάστασης και στάθμευσης των νομάδων, παρά τις προσπάθειες των κυβερνήσεων (Guy, 2009, 18-19). Επίσης, αξιοθαύμαστο αποτελεί το γεγονός ότι διατηρούν ακόμα, όπως και στο παρελθόν, την ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητά τους και τη γλώσσα, τη «Ρομανές» (Roma Alert, 2012, 23).

Σήμερα, στην Ελλάδα η μειονότητα των Ρομά συναποτελείται από παραδοσιακές κοινότητες, αλλά και πρόσφατους μετανάστες, τους Έλληνες και μη Έλληνες Ρομά (Guy, 2009, 5). Σε πιο πρόσφατη μελέτη αναφέρεται ότι στην Ελλάδα ζουν 150.000 Ρομά ως Έλληνες πολίτες (Roma Alert, 2012, 26). Οι μεν έχουν ενταχθεί κοινωνικά, ζουν σε κατοικίες των αστικών περιοχών και κάποιοι είναι σχετικά εύποροι. Οι δε, δεν έχουν σαφώς την ιθαγένεια και είναι κυρίως περιθωριοποιημένοι εφόσον ζουν σε

---

⁵ Βλ. υποσημείωση 6 της μελέτης της Διβάνη

«γκετοποιημένες» περιοχές, σε οικισμούς με λυόμενα καταλύματα πρόχειρης κατασκευής ή σκηνές (Guy, 2009,16). Μάλιστα, όπως αναφέρεται από την Διβάνη (2001,16), σύμφωνα με έρευνα του δικτύου POM και του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, το 50% των Τσιγγάνων δεν έχει εγγραφεί στα δημοτολόγια, ένα 10% δεν έχει αποκτήσει ταυτότητα ή ανάλογο πιστοποιητικό και ένα 5,5% δεν έχει δηλωθεί στο Ληξιαρχείο.

Πιο συγκεκριμένα, εντοπίζονται τα εξής προβλήματα: Η στέγαση αποτελεί το βασικότερο πρόβλημα, καθώς το 50% διαβιεί σε τέτοιου είδους πρόχειρους οικισμούς με κακές συνθήκες διαβίωσης (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2011,4). Σε ό,τι αφορά την απασχόληση, είναι εποχιακή και επιφέρει πολύ χαμηλό εισόδημα. Σε επίπεδο υγείας δεν υπάρχει επαρκής μέριμνα και ιατρική περίθαλψη, γεγονός που σε συνδυασμό με τη μειωμένη απασχόληση, αποτελεί επίσης σημαντικό πρόβλημα. Τέλος, το εκπαιδευτικό επίπεδο είναι επίσης πολύ χαμηλό, για παράδειγμα το 60% του πληθυσμού Ρομά είναι αναλφάβητο (Διβάνη, 2001,10), ειδικά σε μεγαλύτερες ηλικίες, ενώ τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία και συνήθως στην ηλικία των 12 ετών εγκαταλείπουν την εκπαίδευση ώστε να εργαστούν και να βοηθήσουν το εισόδημα των οικογενειών τους (Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2011,5).

Από τα παραπάνω στοιχεία, είναι εμφανές το κοινωνικό πρόβλημα της ένταξης των Ρομά περιθωριοποίηση που βιώνουν, καθώς και οι διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στους ενταγμένους και στους μη ενταγμένους πληθυσμούς Ρομά. Οι κοινότητες Ρομά σήμερα κρατούν μία στάση «κλειστής» ομάδας (Roma Alert, 2012,24), λόγω του κοινωνικού αποκλεισμού που υφίστανται σε όλους τους τομείς, τόσο σε κοινωνικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο, σε θέματα εκπαίδευσης και απασχόλησης, καθώς υστερούν στα τυπικά προσόντα λόγω του χαμηλού επιπέδου εκπαίδευσης και συνεπώς δεν έχουν τις ίδιες εργασιακές ευκαιρίες.

3.4. Επαγγέλματα και ασχολίες

Πριν την άνοδο του σοσιαλισμού σε Ευρωπαϊκό πλαίσιο, με τον νομαδικό ή ημι-νομαδικό τρόπο ζωής, οι Ρομά ανέπτυξαν επαγγέλματα όπως το εμπόριο αλόγων, σιδηρουργοί, ανθοπώλες, μουσικοί και ψυχαγωγοί και τη μαντική/χειρομαντεία, τα οποία έγιναν οικογενειακά επαγγέλματα (Šakaja & Slezak, 2013, 390). Εμφανώς μέχρι και σήμερα είναι γνωστοί πολλοί μουσικοί με καταγωγή Ρομά και διαπρέπουν

στην παράδοση αυτή και στη χώρα μας. Μετά την δεκαετία του 1960, λόγω της εκβιομηχάνισης και της αστικοποίησης, οι Ρομά που ζούσαν ανάμεσα στις αγροτικές κοινωνίες χάνουν το «ζωτικό» τους χώρο στον οποίο δραστηριοποιούνταν, εφόσον οι αγροτικοί πληθυσμοί αφήνουν την ύπαιθρο και εγκαθίστανται στις πόλεις. Συνεπώς, δεν μπορούν πλέον να απασχοληθούν ως τεχνίτες, όπως για παράδειγμα ως καλαθοπλέκτες ή γανωτές, και να ασκήσουν το γυρολογικό εμπόριο που αποτελούσε βασική τους ασχολία και πηγή εισοδήματος (Roma Alert, 2012, 23). Επιπροσθέτως, με τη ψήφιση του νόμου περί της μόνιμη εγκαταστάσεως των Ρομά από τις κυβερνήσεις σε χώρες όπως η Ουγγαρία, η Αλβανία και η πρώην Γιουγκοσλαβία, εγκαταλείπουν ως ένα βαθμό τη νομαδική ζωή και τα παλιά επαγγέλματα. Παράλληλα με την αλλαγή αυτή, λόγω διεθνών σχέσεων με άλλες κοινότητες Ρομά καταφεύγουν στο λαθρεμπόριο, την εισαγωγή προϊόντων και το εμπόριο στους δρόμους ως μικροπωλητές (Šakaja & Slezak, 2013,391).

Κάποια από τα παλαιά επαγγέλματα που ασκούσαν οι Ρομά τα ασκούν και σήμερα, δηλαδή μουσικοί, ανθοπώλες και το γυρολογικό /ευκαιριακό εμπόριο. Επιπλέον, εξακολουθούν να ταξιδεύουν προς αναζήτηση εποχιακής εργασίας, ως αγρότες για παράδειγμα. Η ενασχόλησή τους πλέον ως ρακοσυλλέκτες στα αστικά κέντρα, στα οποία εντοπίζονται έντονα προβλήματα με την υπέρμετρη απόρριψη στερεών αποβλήτων, έχει καθιερωθεί σε διάστημα ετών (Guy, 2009,16-17). Αυτή αποτελεί μία διέξοδος για τους πληθυσμούς αυτούς, ώστε να καταφέρουν να επιβιώσουν με ένα πολύ χαμηλό εισόδημα. Οι επαγγελματικοί τομείς, και πιο συγκεκριμένα η περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας στους οποίους δραστηριοποιούνται ήδη οι Ρομά, είναι η ανακύκλωση με τη συλλογή σίδερων και τη μεταπώλησή τους, η πώληση προϊόντων ως πλανόδιοι πωλητές, η συμμετοχή τους στα εβδομαδιαία παζάρια, η ενασχόληση τους με τις παραδοσιακές τέχνες, η μουσική και η σύνθεση και η μαναβική.

Βέβαια, εκμεταλλεύονται τους πόρους που παρέχονται δωρεάν, δηλαδή τα πρωτογενή υλικά, ώστε να επαναχρησιμοποιηθούν από τους ίδιους ή συνηθέστερα να μεταπωληθούν. Έτσι, αυτές οι ομάδες καθίστανται εξοικειωμένες και πλέον ειδικές στη διαλογή ανακυκλώσιμων υλικών από τα απορρίμματα και των ηλεκτρικών συσκευών και τη μεταπώλησή τους, δεξιότητες που μπορούν να εξελίξουν περαιτέρω με το να εργαστούν σε φορείς Κοινωνικής και Αλληλέγγυας Οικονομίας.

3.1.Συμπέρασμα

Ο νομαδικός τρόπος ζωής και η ιδιαίτερη πολιτισμική ταυτότητα των Ρομά, χαρακτηριστικά που έχουν διατηρήσει τόσους αιώνες από την εμφάνισή τους στην Ευρώπη, είναι αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού από τη συνολική κοινότητα. Αυτό οφείλεται, αρχικά, στο γεγονός ότι με τον νομαδικό τρόπο ζωής οι πληθυσμοί αυτοί είναι συνεχώς «ταξιδευτές» και δεν εγκαθίστανται κάπου ώστε να ενσωματωθούν στο κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, λόγω της πολιτισμικής ιδιαιτερότητάς τους οι Ρομά επικεντρώνονται στην κοινότητά τους, ενώ, παράλληλα, απομονώνονται από το κοινωνικό σύνολο, λόγω της προκατάληψης, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Με τη σειρά του ο κοινωνικός αποκλεισμός και ο ρατσισμός κρατούν στο περιθώριο τους Ρομά και εντείνουν τα κοινωνικά προβλήματα τόσο εντός της κοινότητάς τους όσο και στις προσπάθειες ένταξής τους στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Οι παραπάνω κοινωνικές συνθήκες έχουν ως αποτέλεσμα τη διαιώνιση των φαινομένων φτώχειας στις κοινότητες των Ρομά, τα χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης και του αναλφαριθμητισμού σε μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού τους, τις περιορισμένες ευκαιρίες πρόσβασης στην αγορά εργασίας και τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και την ανεπαρκή μέριμνα για την υγεία. Όλες οι παραπάνω καταστάσεις λειτουργούν ως παράγοντες που εντείνουν την περιθωριοποίηση των Ρομά από το λοιπό κοινωνικό σύνολο, κατάσταση που με τη σειρά της συμβάλλει στο φαύλο κύκλο της περιθωριοποίησης της ομάδας αυτής, την ένταση του κλεισίματος ως ομάδας στο εαυτό της, αποκλείοντας έτσι τις όποιες ευκαιρίες παρουσιάζονται για τα μέλη τους στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα, την εκπαίδευση και την απασχόληση. Γι' αυτό το λόγο, όπως τονίστηκε και σε προηγούμενα κεφάλαια, η κοινωνική ένταξη τους συνιστά μια πολιτική κρίσιμης σημασίας, η οποία μπορεί να μεθοδευτεί μέσω της κοινωνικής επιχειρηματικότητας σε τοπικό επίπεδο, με την ενασχόλησή τους σε κοινωνικές επιχειρήσεις που έχουν ως μέλημα την προστασία του περιβάλλοντος και την αποκατάστασή του μέσω πρακτικών ανακύκλωσης και διαχείρισης των απορριμμάτων.

Κεφάλαιο 4: Ευρωπαϊκή και Εθνική Πολιτική Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά

4.1.Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια σύντομη αλλά περιεκτική επισκόπηση πρώτα σε ευρωπαϊκό και έπειτα σε εθνικό επίπεδο των πολιτικών αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά. Γίνεται προσπάθεια να δειχθούν οι πρωτοβουλίες που πάρθηκαν και το πώς αυτές βοήθησαν ή όχι στην αντιμετώπιση του προβλήματος της κοινωνικής ένταξης, αλλά και να αναδειχτεί το έντονο ενδιαφέρον για τη σωστή και έγκυρη επίλυση της δυσμενής κατάστασης την οποία διαβιούν οι Ρομά.

4.2.Ευρωπαϊκή Πολιτική

Μετά την επέκταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2004 στα ανατολικά της ηπείρου, με αποτέλεσμα την ένταξη έξι εκατομμυρίων περιθωριοποιημένων και οικονομικά εξαθλιωμένων ανθρώπων, ήρθε αντιμέτωπη με το πρόβλημα της ύπαρξης πολλών κοινωνικά ευπαθών ομάδων οι οποίες χρειάζονταν τη στήριξή της. Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης, ήδη από το 1991 δημιουργήθηκε το μεταναστευτικό φόρουμ της Ευρωπαϊκής Ένωσης (EUMF), ενώ το 1997 κηρύχθηκε η “Ευρωπαϊκή Χρονιά κατά του Ρατσισμού”, όπου πέντε εκ των εκατόν εβδομήντα έξι (176) εργασιών αφορούσαν τους Ρομά (Bell, 2008, 72). Το Νοέμβριο του 1999 το πρόγραμμα ROMEUROPE υιοθέτησε την πρόταση νόμου για τους αυτοδιαχειριζόμενους οικισμούς των Τσιγγάνων σε όλη την Ευρωπαϊκή Ένωση (Διβάνη, 2001, 8). Έχοντας υπόψη την οδηγία 2000/43/EK, η οποία απαγορεύει τη διακριτική μεταχείριση για λόγους φυλετικής και εθνοτικής καταγωγής στην απασχόληση, την εκπαίδευση, την κοινωνική προστασία (συμπεριλαμβανομένης της περίθαλψης της υγείας) και στην πρόσβαση στα αγαθά και τις υπηρεσίες, ξεκίνησαν διάφορα προγράμματα και εδραιώθηκαν διάφορες πολιτικές για την αντιμετώπιση της κατάστασης.

Το 2001 αποφασίστηκε το “Πρόγραμμα Δράσης κατά των διακρίσεων (2001-2006)”, με την απόφαση 2000/750/EK, το οποίο το 2007 αντικαταστάθηκε από το κοινοτικό πρόγραμμα PROGRESS, ενώ το 2004 εκπονήθηκε μελέτη με τίτλο “The situation of Roma in an enlarged European Union”, το οποίο παρουσίαζε την υπάρχουσα

κατάσταση και τις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, 2005). Παράλληλα, η δεκαετία 2005-2015 κηρύχτηκε ως Δεκαετία Ένταξης των Ρομά, ενώ το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ζήτησε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να παρέχει το Δεκέμβρη του 2007 μια αναφορά προόδου. Το Σεπτέμβριο του 2008 ακολούθησε η πρώτη Σύνοδος των Ρομά, όπου συμπεριλήφθησαν στις ευάλωτες ομάδες. Εκεί ειπώθηκε ότι “Η περίπτωση των Ρομ προκαλεί επί του παρόντος ιδιαίτερη ανησυχία, καθώς χαρακτηρίζεται από σταθερές ατομικές και θεσμικές πρακτικές διακρίσεων και από εκτεταμένο κοινωνικό αποκλεισμό. Η περιθωριοποίηση εκατομμυρίων ατόμων είναι απαράδεκτη κυρίως από την άποψη της ισότητας και της αποτελεσματικής άσκησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Δεν είναι δυνατό να δικαιολογηθεί επίσης από την άποψη της κοινωνικής συνοχής. Επιπλέον, η εκτεταμένη ανεργία και φτώχεια που χαρακτηρίζουν μια τόσο μεγάλη ομάδα ατόμων συνιστά απώλεια από οικονομική άποψη. Η αντιμετώπιση αυτού του επείγοντος προβλήματος αποτελεί κοινή ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών.” (COM-2008-420, 3.3) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2008α,β). Παράλληλα, δημιουργήθηκε μια ευρωπαϊκή πλατφόρμα για τους Ρομά, η οποία είχε σκοπό την ανταλλαγή ορθών πρακτικών και εμπειρίας μεταξύ των κρατών μελών στον τομέα της ένταξης, με την υποστήριξη σε θέματα ανάλυσης και την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των ενδιαφερομένων για θέματα που αφορούν τους Ρομά. Το 2011 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εξέδωσε μια ανακοίνωση υπογραμμίζοντας την ανάγκη για τη βελτίωση της κατάστασης των Ρομά, αναφέροντας ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού των Ρομά, το οποίο ανερχόταν την περίοδο σύνταξης της ανακοίνωσης περίπου στα δώδεκα εκατομμύρια, αντιμετωπίζουν συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού.

Έτσι, τον Απρίλιο του 2011 εγκρίθηκε το “Πλαίσιο για εθνικές στρατηγικές ένταξης Ρομά μέχρι το 2020”, το οποίο σηματοδότησε μια αλλαγή στον τρόπο προσέγγισης του ζητήματος της κοινωνικής ένταξης των Ρομά. Σε αυτό για πρώτη φορά αναπτυσσόταν ένα συνολικό και τεκμηριωμένο πλαίσιο με σαφή σύνδεση με τη στρατηγική «Ευρώπη 2020». Το Πλαίσιο της ΕΕ ισχύει για όλα τα κράτη μέλη, αλλά πρέπει να είναι προσαρμοσμένο στη συγκεκριμένη κατάσταση της κάθε χώρας. Επιπλέον, η Επιτροπή θέσπισε μηχανισμό ετήσιας υποβολής εκθέσεων προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο για την αξιολόγηση της προόδου που θα έχει σημειωθεί μέχρι το 2020 (COM(2014) 2009final). Επιπλέον, στο ψήφισμα του

Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τη στρατηγική της ΕΕ για την ενσωμάτωση των Ρομά (Μάρτιος 2011), κλήθηκε η Επιτροπή να προτείνει και το Συμβούλιο να θεσπίσει «στρατηγική της ΕΕ για την ενσωμάτωση των Ρομά ως ενδεικτικό, συνεκτικό και πολυεπίπεδο σχέδιο δράσης σε κλίμακα ΕΕ», αναγνωρίστηκε ότι οι κοινότητες Ρομά αντιμετωπίζουν διακρίσεις σε πολλά κράτη μέλη και ότι η κατάσταση αυτή έχει επιδεινωθεί από την τρέχουσα οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση. Επιπλέον, υπενθυμίστηκε ότι υπάρχουν τόσο ευρωπαϊκά προγράμματα όσο και χρηματοδοτικά κονδύλια τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την κοινωνική και οικονομική ενσωμάτωση των Ρομά αλλά πρέπει να βελτιωθεί η επικοινωνία σε όλα τα επίπεδα και ζητήθηκε από την Επιτροπή να θεσπίσει τομείς προτεραιότητας για τη στρατηγική. Το 2013 το Συμβούλιο εξέδωσε σύσταση για αποτελεσματικά μέτρα ένταξης των Ρομά με σκοπό την παροχή ειδικής καθοδήγησης για την ενίσχυση και την υλοποίηση των μέτρων και εκδόθηκε το ψήφισμα 1927 της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των παιδιών Ρομά (Ασημόπουλος, Κομπότη, Κοντογιάννη και Θέμελη, 2016, 14-26). Το 2015 έγινε η “Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά”, όπου διατυπώθηκε ο τρόπος που τα κράτη μέλη προτίθενται να χρησιμοποιήσουν τις νέες δυνατότητες που δίνονται από τα ενωσιακά ταμεία για την περίοδο 2014-2020, μια γενική αξιολόγηση και παρουσίαση των πρακτικών των κρατών μελών και η δημιουργία ενός εθνικού σημείου επαφής των Ρομά (ΕΣΕΡ). Η Έκθεση κατέληξε στις ακόλουθες ενέργειες:

- i. *σύσταση εθνικών πλατφορμών για τους Ρομά ή μετατροπή των υφιστάμενων συντονιστικών δομών με στόχο την προαγωγή της αμοιβαίας μάθησης σε τοπικό επίπεδο και την εξασφάλιση της ευρείας συμμετοχής όλων των ενδιαφερομένων και των κοινοτήτων Ρομά στην υλοποίηση και την παρακολούθηση·*
- ii. *πλήρης αξιοποίηση των νέων εργαλείων και πόρων που είναι διαθέσιμοι στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών διαρθρωτικών και επενδυτικών ταμείων·*
- iii. *επιβολή της νομοθεσίας για την απαγόρευση των διακρίσεων·*
- iv. *επείγουσα καταπολέμηση του διαχωρισμού, και στο πλαίσιο των ευρύτερων προσπαθειών για την αντιμετώπιση της πολυμορφίας και την προώθηση της ανεκτικότητας σύμφωνα με τη Δήλωση του Παρισιού·*
- v. *παρακολούθηση και καταπολέμηση της ρητορικής μίσους και του αντιαθιγγανισμού*
- vi. *πλήρης αξιοποίηση του πλαισίου υποβολής στοιχείων και του πλαισίου δεικτών για την παρακολούθηση σε εθνικό επίπεδο της υλοποίησης των εθνικών στρατηγικών για την ένταξη των Ρομά και της χρήσης των ΕΔΕΤ, καθώς και για την υποβολή εκθέσεων στην Επιτροπή σύμφωνα με τη σύσταση του Συμβουλίου·*

- vii. διερεύνηση κατά πόσον οι επιτυχημένες και δοκιμασμένες πρακτικές στο έδαφός τους θα μπορούσαν να κλιμακωθούν, προκειμένου να πολλαπλασιαστεί ο αντίκτυπός τους και να έχουν απήχηση σε σημαντικό αριθμό Ρομά·
- viii. στήριξη της επίτευξης των στόχων για την ένταξη των Ρομά μέσω της μεταρρύθμισης των βασικών πολιτικών χωρίς να δημιουργούνται αποκλεισμοί και μέσω της βιώσιμης εθνικής χρηματοδότησης.

Επιπλέον, στην Έκθεση σχετικά με την εφαρμογή του πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά, ειδικότερα, για την κατάσταση στην Ελλάδα, αναφέρονται τα εξής:

- Ενώ έχει καταρτιστεί σχέδιο δράσης, η αναγκαία χρηματοδότηση και ανάπτυξη ικανοτήτων για την υποστήριξη της εφαρμογής και της παρακολούθησής του δεν έχει ακόμα εξασφαλιστεί.
- Η ευρεία συμμετοχή των τοπικών φορέων και των παραγόντων της κοινωνίας των πολιτών δεν είναι εξασφαλισμένη, ενώ σημειώνεται επιπλέον ότι οι δραστηριότητες των φορέων αυτών είναι συχνά αδιαφανείς ή δεν πραγματοποιούνται τακτικά.
- Η πλειονότητα των πολιτών έχει άσχημη γνώμη για τους Ρομά (EL: 53 %).
- Εξακολουθεί να παρατηρείται διαχωρισμός των παιδιών Ρομά στην εκπαίδευση: πολλά περιθωριοποιημένα παιδιά Ρομά φοιτούν σε διαχωρισμένα σχολεία ή τάξεις (EL: 35 %).
- Η πλειονότητα των περιθωριοποιημένων Ρομά θεωρεί ότι υφίσταται διακρίσεις κατά την αναζήτηση αμειβόμενης εργασίας (EL: 64 %).

4.3.Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, οι Ρομά κατοικούν στον ελλαδικό χώρο ήδη από τα χρόνια του Βυζαντίου, παρ' όλα αυτά συνεχίζουν να δέχονται διακρίσεις που οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό τους. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας 1970 δεν ελήφθησαν μέτρα για αντιμετώπιση της κακής οικονομικής κατάστασης, διαβίωσης και του κοινωνικού αποκλεισμού που βίωναν και βιώνουν ακόμη και σήμερα οι κοινότητες Ρομά. Τη δεκαετία του 1980, και πιο συγκεκριμένα το 1986-7 η Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης ανέλαβε τη διεξαγωγή κάποιων κοινωνικών ερευνών και απογραφών για τους Ρομά (Ασημόπουλος, Κομπότη, Κοντογιάννη, και Θέμελη, 2016, 27). Από τα μέσα ως και το τέλος της

δεκαετίας '90, έπειτα από επιμονή και παροτρύνσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης, άρχισε να υπάρχει έντονη κινητικότητα στο θέμα των Ελλήνων Τσιγγάνων, κάτι που οδήγησε στη δημιουργία Τσιγγανικών Συλλόγων, Σωματείων και Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων. Πιο συγκεκριμένα, το 1995 οργανώθηκε το “Πανελλαδικό Διαδημοτικό Δίκτυο για την Υποστήριξη των Ελλήνων Τσιγγάνων” και η Πανελλήνια Ομοσπονδία Σωματείων Ελλήνων Ρομά (ΠΟΣΕΡ). Την επόμενη χρονιά, δηλαδή το 1996, οργανώθηκε το “Εθνικό Πολιτικό Σχέδιο για Έλληνες Τσιγγάνους”, το πρώτο πλαίσιο εθνικής πολιτικής υπέρ των Ελλήνων Τσιγγάνων και συστάθηκε το “Συμβούλιο Πολιτικής Για Τους Έλληνες Τσιγγάνους”. Επιπλέον, οι Νομαρχιακές Επιτροπές Λαϊκής Επιμόρφωσης (Ν.Ε.Λ.Ε.), έκαναν την πρώτη καταγραφή και ανάδειξη των προβλημάτων των Ρομά. Τέσσερα χρόνια αργότερα, το 2000 οργανώθηκε η «Διυπουργική Συντονιστική Επιτροπή» και το 2001 η ΟΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΑ, μια αστική μη κερδοσκοπική εταιρεία, μια πρωτοβουλία για την Κοινωνική Κατοικία και Υποστήριξη της Κοινωνικής Ένταξης των Τσιγγάνων Πολιτών (Roma Alert, 2012; Ασημόπουλος, Κομπότη, Κοντογιάννη και Θέμελη, 2016, 27).

Από το 2001 έως και το 2008 οργανώθηκε το “Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων” (ΟΠΔ), που αποτελεί τη δεύτερη απόπειρα από πλευράς εθνικής στρατηγικής και το οποίο αποτελεί συνέχεια του σχεδίου του 1996. Το ΟΠΔ εντάχθηκε στο Εθνικό Πλαίσιο Δράσης. Οι παρεμβάσεις που σχεδιάστηκαν είχαν πολυδιάστατο χαρακτήρα και επιχειρήθηκε η ολοκληρωμένη προσέγγιση του θέματος. Επιπλέον, το πρόγραμμα επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη μέτρων προληπτικού και διαρθρωτικού χαρακτήρα (Υπουργείο Εσωτερικών, 2008). Οι συνολικοί στόχοι όμως του προγράμματος δεν επετεύχθησαν. Αυτό οδήγησε το 2007-2008 στη “Μελέτη για την Καταγραφή της Υφιστάμενης Κατάστασης των Ρομά στην Ελλάδα, Απολογισμός Δράσεων και Εκπόνηση Σχεδίου Δράσης για την 4η Προγραμματιστική Περίοδο”, όπου και έγινε μια αποτίμηση των δράσεων, διερεύνηση και καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης, όπου και καταγράφηκαν 150.000 Ρομά στην Ελλάδα (Roma Alert, 2012). Επιπλέον, σκοπός ήταν η εφαρμογή στεγαστικής πολιτικής και πολιτικής κοινωνικής ένταξης. Η τελευταία αφορούσε κυρίως την κατάρτιση, την εκπαίδευση, την απασχόληση, την υγεία, τον πολιτισμό και τον αθλητισμό. Η μελέτη αυτή καταλήγει στο βασικό συμπέρασμα ότι ενώ σε επίπεδο σχεδιασμού ανταποκρίθηκε στην αναγκαιότητα και

την επικαιρότητα της ολοκληρωμένης προσέγγισης στη βάση των διαγνωσμένων αναγκών και προβλημάτων των Ρομά στην Ελλάδα, σε επιχειρησιακό επίπεδο η ανωτέρω βασική επιλογή δε διασφαλίστηκε εξαιτίας:

1. των οργανωτικών αδυναμιών ενός Επιχειρησιακού Προγράμματος, που ποτέ δεν απέκτησε Επιχειρησιακή δομή, υποδομή, μηχανισμό υλοποίησης και παρακολούθησης, και, κυρίως, ένα ενιαίο κέντρο συντονισμού των δράσεων,
2. της επιλογής της θεματικής προσέγγισης (κάθετης) και όχι της χωρικής προσέγγισης (οριζόντιας) της παρέμβασης,
3. της περιστασιακής διάθεσης πόρων, και
4. της σταδιακής υποβάθμισης των παρεμβάσεων κατά την υλοποίηση, αποτέλεσμα της απουσίας ισχυρών προδιαγραφών, της έλλειψης διαδικασιών αξιολόγησης και παρακολούθησης (Ασημόπουλος, Κομπότη, Κοντογιάννη και Θέμελη, 2016, 34-35).

Το 2007-2013 στο πλαίσιο της “Ευρωπαϊκής Εδαφικής Συνεργασίας Ελλάδας-Βουλγαρίας”, η οποία χρηματοδοτήθηκε κατά 85% από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) και κατά 15% από τους εθνικούς πόρους των δύο χωρών, η προσοχή επικεντρώθηκε στην υγεία, εκπαίδευση για πρόληψη και προστασία σε θέματα υγιεινής, ευαισθητοποίηση των εργαζομένων στο Δημόσιο Σύστημα Υγείας, στην αναγνώριση των γυναικών και των παιδιών ως τις πιο ευάλωτες κοινωνικά ομάδες, στην επίτευξη μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων και στην καταπολέμηση των προκαταλήψεων, στην επίτευξη κοινωνικής ειρήνης και στη δημιουργία ενός αισθήματος ασφάλειας (Roma Alert, 2012).

Φτάνοντας στην Εθνική Στρατηγική (2012-2020) που ισχύει μέχρι σήμερα, παρατηρούμε ότι γίνεται εμφανές ότι χρειάζεται μια επανεξέταση του σχεδιασμού και μια συστηματική καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης. Στην εθνική στρατηγική για την ένταξη των Ρομά, η οποία δημοσιεύτηκε το 2011 από το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας παρατηρείται ότι γίνεται μια επανοριοθέτηση των προτεραιοτήτων σε βραχυπρόθεσμο (2012-2016), μεσοπρόθεσμο (2016-2020) και μακροπρόθεσμο επίπεδο (2020+). Επιπρόσθετα, επιχειρείται η συγκρότηση ενός διοικητικού μηχανισμού και ο κοινωνικός επιχειρηματικός σχεδιασμός ανά τομέα (τομεακά επιχειρησιακά σχέδια) σε περιφερειακό επίπεδο. Η

Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά 2012-2020 λαμβάνοντας υπόψη τις ελλείψεις της προηγούμενης προγραμματικής περιόδου, θέτει ως στόχο τη συστηματική και μη-ευκαιριακή καταγραφή και απεικόνιση της υφιστάμενης κατάστασης, την επανεξέταση της ορθολογικότητας του σχεδιασμού των προτεραιοτήτων, με βάση τα αποτελέσματα της εν λόγω καταγραφής και τη συγκρότηση διοικητικού μηχανισμού ολοκληρωμένης διαχείρισης της εθνικής στρατηγικής. Η Ελληνική Πολιτεία στο ζήτημα της αντιμετώπισης του κοινωνικού αποκλεισμού των Ρομά, έθεσε ως κέντρο των δράσεων της το «κατοικείν», δηλαδή την κάλυψη των αναγκών της ομάδας-στόχου των Ρομά για αποδεκτές συνθήκες διαβίωσης και την ανάπτυξη ενός υποστηρικτικού πλέγματος κοινωνικής παρέμβασης, στους εξής τομείς:

- Εκπαίδευση, μέχρι το 2020 να γίνει αύξηση του αριθμού των παιδιών Ρομά που εγγράφονται και παρακολουθούν την υποχρεωτική εκπαίδευση με την απόκτηση των αντίστοιχων γνώσεων
- Απασχόληση, μέχρι το 2020 να μειωθεί η αδήλωτη εργασία, να αυξηθεί η προσβασιμότητα στην αγορά εργασίας και να ενισχυθεί η επιχειρηματικότητα ιδιαίτερα για τους νέους Ρομά.
- Υγεία - Κοινωνική Φροντίδα, μέχρι το 2020 να εξασφαλίζονται η πρόσβαση στις πρωτοβάθμιες Υπηρεσίες Υγείας και η υποστήριξη της διαδικασίας της πλήρους ένταξης των Ρομά.

Επιθυμείται, δηλαδή, η άρση του κοινωνικού αποκλεισμού και η δημιουργία των προϋποθέσεων της κοινωνικής ένταξης τους (Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, 2011).

Επιπλέον, το 2016 ιδρύθηκε η Ειδική Γραμματεία Κοινωνικής Ένταξης Ρομά, η οποία σύμφωνα με το ν. 4430/16 (άρθρ. 42, παρ. 2) έχει ως κύριο έργο:

- i. Τη διαμόρφωση των κατευθυντηρίων γραμμών για κάθε τομέα πολιτικής συναφούς με την κοινωνική ένταξη των Ρομά και την εισήγηση των ως άνω πολιτικών προς τον Υπουργό Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, αρμόδιο για θέματα Κοινωνικής Αλληλεγγύης.
- ii. Την άρρηκτη συνεργασία με τα συναρμόδια Υπουργεία, φορείς σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο και με ιδιωτικούς φορείς για το σχεδιασμό

και την υλοποίηση των παρεμβάσεων για ζητήματα των Ρομά και για το συντονισμό και τη διατομεακή παρακολούθηση των πολιτικών για τους Ρομά, όπως πρόσβασης στην εκπαίδευση, στην απασχόληση, στην υγειονομική περίθαλψη και στη στέγαση.

- iii. Τη σύσταση και ανάπτυξη γεωπληροφοριακού συστήματος για την τεκμηρίωση, παρακολούθηση και αξιολόγηση των σχετικών πολιτικών και την παράλληλη χαρτογράφηση των χαρακτηριστικών του πληθυσμού των Ρομά, που διαβιεί σε καταυλισμούς και οικισμούς αποκομμένους από το γενικότερο αστικό ιστό.
- iv. Την παροχή συμβουλευτικής και τεχνικής υποστήριξης προς τους εμπλεκόμενους φορείς για το σχεδιασμό και την αξιολόγηση των σχετικών με θέματα Ρομά παρεμβάσεων και τη διενέργεια ημερίδων και εκδηλώσεων προς τούτο.
- v. Τη διενέργεια ερευνών πεδίου και μελετών των συνθηκών διαβίωσης της ως άνω ευάλωτης κοινωνικής ομάδας και των προβλημάτων συναφών με θέματα στέγης, εκπαίδευσης, υγείας και εργασίας.
- vi. Την αναζήτηση και λήψη από οποιονδήποτε δημόσιο ή ιδιωτικό φορέα, που ασχολείται με θέματα των Ρομά, κάθε πληροφορίας ή στοιχείου απαραίτητου για τη διαμόρφωση εθνικής πολιτικής για την ως άνω ευάλωτη κοινωνική ομάδα.

Παράλληλα στις αρχές του 2018, πραγματοποιήθηκε συνάντηση διαβούλευσης μεταξύ εκπροσώπων του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ), του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, οργανώσεων Ρομά και κοινωνικών εταίρων, η οποία διεξήχθη στο Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης υπό την Αναπληρώτρια Υπουργό Εργασίας, Θεανώ Φωτίου. Εκεί συζητήθηκε το Πρόγραμμα «Ένταξη και Ενδυνάμωση των Ρομά», το οποίο συγχρηματοδοτείται από πόρους του ΕΟΧ και από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, με στόχο την ανάπτυξη οργανωμένων χώρων μετεγκατάστασης και τη δημιουργία ομάδας εμπειρογνομόνων που θα υποστηρίζει φορείς και δικαιούχους που υλοποιούν παρεμβάσεις για την κοινωνική ένταξη των Ρομά⁶. Τέλος, λίγους μήνες αργότερα πραγματοποιήθηκαν κάποιες εκδηλώσεις από την Ειδική Γραμματεία

---

⁶ <https://government.gov.gr/programma-entaxi-ke-endinamosi-ton-roma/>

Κοινωνικής Ένταξης Ρομά, όπως μια εκδήλωση στο 7ο Δημοτικό Σχολείο Ασπροπύργου, με στόχο την ανάδειξη της σημασίας της εκπαίδευσης, αλλά και τη συμβολή των γονέων σε αυτήν, μια εκδήλωση-συζήτηση με θέμα την ένταξη των νέων Ρομά στην αγορά εργασίας, στη Θεσσαλία και μια συνάντηση στον Δήμο Αμπελοκήπων-Μενεμένης με τον τοπικό σύλλογο γυναικών Ρομά για την ενίσχυση των γυναικείου πληθυσμού, μέσω της ανάπτυξης συλλόγων και δικτύων συνεργασίας πανελλαδικά, για τη συμμετοχή τους στην απασχόληση και στα κοινά (Αυγή, 2018).

4.4.Συμπέρασμα

Μέσα από την παρουσίαση όλων των πολιτικών, προγραμμάτων, των επιχορηγήσεων και την παρουσίαση της υφιστάμενης κατάστασης στην Ελλάδα με την Έκθεση το 2015 για την ομάδα-στόχο Ρομά, γίνεται αντιληπτό ότι η κατάσταση ακόμα δεν έχει βελτιωθεί αισθητά. Γίνονται ακόμη προσπάθειες και διαμορφώνονται συνεχώς νέες προτάσεις που δύναται να προσφέρουν λύσεις σε αυτό το πρόβλημα. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, μετά την πάροδο αρκετών χρόνων και τη χρηματοδότηση κρατών και έργων, αντιλήφθηκε ότι η επίλυση του προβλήματος είναι αναγκαίο να αντιμετωπιστεί σε εθνικό επίπεδο, για αυτό και έλαβε την απόφαση για την δημιουργία εθνικών στρατηγικών για αυτό ακριβώς το σκοπό. Τα κράτη από την άλλη μεριά, άλλα με επιτυχημένες και άλλα με λιγότερο επιτυχημένες στρατηγικές ανέλαβαν αυτό το ρόλο.

Η Ελλάδα, στην περίπτωσή μας, παρά τη δημιουργία, στο παρελθόν, στρατηγικής δεν έχει καταφέρει να ανταποκριθεί σε αυτό το σκοπό, καθώς οι Ρομά αντιμετωπίζουν ακόμα φαινόμενα ρατσισμού και κοινωνικού αποκλεισμού στην καθημερινότητά τους. Η έλλειψη ενός σταθερού προϋπολογισμού και ενός μακροπρόθεσμου σχεδίου σταδιακής ενσωμάτωσης των Ρομά αποτέλεσε τον κυριότερο ρόλο σε αυτό, όπως έγινε αντιληπτό κατά τη δημιουργία της Εθνικής Στρατηγικής για την κοινωνική ένταξη των Ρομά (2014-2020). Ο ρόλος αυτός πρέπει να περάσει σε τοπικό επίπεδο και πιο συγκεκριμένα στις περιφέρειες και στους δήμους με αυξημένο πληθυσμό Ρομά. Το συμπέρασμα αυτό βασίζεται στον κοινωνικό διάλογο που αναπτύχθηκε στη χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1990, στο οποίο ειπώθηκε ότι τα προβλήματα των Ρομά επιλύονται τοπικά στη βάση των ιδιαιτεροτήτων των τοπικών κοινωνιών, όμως υπό ενιαία εθνική στρατηγική. Μια από αυτές είναι και η περιφέρεια Κεντρικής

Μακεδονίας, η οποία είναι μια από τις τέσσερις περιφέρειες που μετρά τις μεγαλύτερες πληθυσμιακές συγκεντρώσεις στην Ελλάδα.

Κεφάλαιο 5: Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας και εναλλακτικοί τρόποι κοινωνικής ένταξης Ρομά

5.1.Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζεται η περίπτωση της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, ο τρόπος που οι διάφορες τοπικές αυτοδιοικήσεις προσπάθησαν μέσω επιχειρησιακών προγραμμάτων και δημιουργία κέντρων συμβουλευτικής και ιατρικής υποστήριξης να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσης των Ρομά. Μέσα από την παρουσίαση της υφιστάμενης κατάστασης, γίνεται κατανοητό ότι πρέπει να ληφθεί και μια πρωτοβουλία από μέρος των Ρομά για τη λύση αυτής της κατάστασης. Η λύση που προτείνεται είναι η δημιουργία Κοιν.Σ.Επ. πάνω στην εναλλακτική διαχείριση των απορριμμάτων, δηλαδή μέσω της κοινωνικής επιχειρηματικότητας και της κοινωνικής οικονομίας.

5.2.Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας

Η Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας είναι η δεύτερη σε έκταση ελληνική περιφέρεια (18.811 τετρ. χλμ) της Κεντρικής Βόρειας Ελλάδας με πληθυσμό 1.883.515 κατοίκους (Απογραφή 2011). Αποτελεί μία από τις δεκατρείς (13) περιφερειακές διοικήσεις της χώρας. Περιλαμβάνει τους Νομούς Ημαθίας, Θεσσαλονίκης, Κιλκίς, Πιερίας, Πέλλας, Σερρών και Χαλκιδικής. Έδρα της περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας είναι η Θεσσαλονίκη. Κάθε νομός αποτελεί και περιφερειακή ενότητα και κάθε πρωτεύουσα νομού είναι έδρα της αντίστοιχης περιφερειακής ενότητας. Από αυτόν τον πληθυσμό το 0,766% αποτελείται από Ρομά, με αυτόν να φτάνει τους 14.433 κατοίκους (Πίνακας 5.1).

Πίνακας 5.1: Συγκεντρωτική συγκριτική Κατανομή του Πληθυσμού των Ρομά ανά Π.Ε. ως προς τον συνολικό Πληθυσμό της ΠΚΜ

	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΠΚΜ (2011)	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΡΟΜΑ	%	% αναλογία Ρομά/ΠΚΜ
Π.Ε ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	1.107.998	6.398	44,33%	0,340%
Π.Ε ΣΕΡΡΩΝ	176.881	4.494	31,14%	0,239%
Π.Ε ΗΜΑΘΙΑΣ	140.575	2.764	19,15%	0,147%
Π.Ε ΠΙΕΡΙΑΣ	127.478	302	2,09%	0,016%
Π.Ε ΠΕΛΛΑΣ	139.371	270	1,87%	0,014%
Π.Ε ΚΙΛΚΙΣ	79.968	180	1,25%	0,010%
Π.Ε ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ	111.244	25	0,17%	0,001%
ΣΥΝΟΛΟ	1.883.515	14.433	100%	0,766%

Πηγή: Ελληνική Δημοκρατία, Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, 2015

Ο πληθυσμός Ρομά που εντοπίζεται στην Περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας, διαφοροποιείται σε ήδη ενταγμένους, χωρίς έντονα οικονομικά προβλήματα και με την κατάλληλη στέγαση, όπως στην Περιφερειακή Ενότητα της Θεσσαλονίκης, ενώ οι πλείστες των περιπτώσεων αντιμετωπίζουν προβλήματα στέγασης, υγιεινής, επαγγελματικής απασχόλησης και εκπαίδευσης. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι σε πολλούς οικισμούς Ρομά δεν υπάρχουν κάδοι απορριμμάτων και δεν γίνεται αποκομιδή με αποτέλεσμα να διατρέχουν σημαντικούς κινδύνους δημόσιας υγείας, πέρα από τους κινδύνους που διατρέχουν ήδη καθώς οι οικισμοί συνήθως βρίσκονται στα περιθώρια πόλεων και κοντά σε περιοχές με υψηλά επίπεδα ρύπων.

Για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης οι διάφορες περιφερειακές ενότητες προσπάθησαν να οργανώσουν επιχειρησιακά προγράμματα τα οποία περιελάμβαναν δράσεις όπως το μέτρο 1.7.3 που αναφέρεται στη “Σύναψη Συνεργασίας με Φορείς «Συστήματος Συλλογικής Εναλλακτικής Διαχείρισης»” το οποίο περιλαμβάνεται στο γενικότερο μέτρο για την Ανακύκλωση, στο επιχειρησιακό πρόγραμμα του Δήμου Αλεξάνδρειας του 2011. Ένα ακόμα παράδειγμα αποτελεί το επιχειρησιακό πρόγραμμα του Δήμου Δέλτα, με το οποίο διαμορφώθηκε το κέντρο στήριξης Ρομά και Ευπαθών Ομάδων από το 2014 και μετά, ή ο πρώην Δήμος Μενεμένης όπου λειτούργησε ένα γραφείο παροχής κοινωνικών υποστηρικτικών υπηρεσιών. Η λίστα συνεχίζεται με το σχέδιο δράσης με τίτλο “Κοινωνικές Δομές στο Δήμο Κορδελιού-Ευόσμου: Πολυδύναμο σχέδιο κοινωνικών δράσεων άμεσης αντιμετώπισης της

φτώχειας” στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος “Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού 2007-2013” και με το ΠΕΠ της Κεντρικής Μακεδονίας 2014-2020, όπου οι Θεματικοί Στόχοι 9 και 10 αναφέρονταν στην αξιοποίηση της δραστηριότητας συλλογής μετάλλου σε ανταποδοτικές δράσεις ανακύκλωσης (Ελληνική Δημοκρατία, Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, 2015). Τέλος, ο Δήμος Δεσκάτης στο Τοπικό Δημοτικό Σχέδιο Διαχείρισης Απορριμμάτων αναφέρεται στο σχεδιασμό και εφαρμογή προγραμμάτων χορήγησης ανταποδοτικών κινήτρων σε πολίτες και επιχειρήσεις που συμμετέχουν στη Διαλογή στη Πηγή (ΔσΠ) και στην Ανακύκλωση (Δήμος Δεσκάτης, 2016).

Έπειτα από την παρουσίαση όλων αυτών των πρωτοβουλιών σε ευρωπαϊκό, εθνικό και τοπικό επίπεδο και τη αναγνώριση της συνέχισης των προβλημάτων διαβίωσης των Ρομά, γίνεται εμφανής η περαιτέρω ανάγκη εύρεσης λύσης για την αντιμετώπιση του προβλήματος της κοινωνικής ένταξης και της κακής κατάστασης διαβίωσης τους. Για την εύρεση μιας λύσης που θα ωφελήσει σε μακροπρόθεσμο επίπεδο τόσο τους ίδιους τους Ρομά αλλά και τις τοπικές κοινωνίες στις οποίες εντάσσονται πρέπει να αναληφθούν πρωτοβουλίες και από μέρος τους. Το γεγονός όμως ότι οι Ρομά σε μεγάλο ποσοστό είναι αναλφάβητοι τους αποκλείει από τις ευκαιρίες εύρεσης εργασίας και επιπλέον από την περαιτέρω ανάπτυξη δεξιοτήτων, δηλαδή των κατάλληλων συνεταιριστικών και επιχειρηματικών δεξιοτήτων και γνώσεων που απαιτούνται για τη δημιουργία μίας Κοιν.Σ.Επ. Συνεπώς τους αποτρέπει από αυτή την κίνηση και πρωτοβουλία προς την επιχειρηματικότητα.

Σε αντιδιαστολή με τα φαινόμενα αναλφαβητισμού, οι επαγγελματικοί τομείς στους οποίους δραστηριοποιούνται ήδη οι Ρομά, δηλαδή η ανακύκλωση με τη συλλογή σιδερων και τη μεταπώλησή τους, η πώληση προϊόντων ως πλανόδιοι πωλητές, η συμμετοχή τους στα εβδομαδιαία παζάρια, η ενασχόληση τους με τις παραδοσιακές τέχνες, η μουσική και η σύνθεση και η μαναβική, θα μπορούσαν να είναι οι βάσεις για το ξεκίνημα μιας κοινωνικής επιχείρησης. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνικής επιχειρηματικότητας ευνοούν την ενσωμάτωση των Ρομά σε αυτήν. Πρωτίστως το γεγονός ότι οι κοινωνικές επιχειρήσεις είναι «αυτοδιευθυνόμενες», παρέχουν μία ευελιξία στα μέλη τους, καθώς επίσης διαθέτουν ευελιξία στον τρόπο λειτουργίας των ίδιων επιχειρήσεων αποτελούν μορφές στις οποίες οι Ρομά θα προσαρμοστούν πιο εύκολα. Ακόμα, δεδομένου ότι λαμβάνονται υπόψη ως

παράμετροι ο εθελοντισμός, η εργασία σε ομάδες, το οποίο μπορεί να εφαρμοστεί και στους πληθυσμούς Ρομά και το ότι οι ομάδες αυτές δεν απαιτείται να εργάζονται με τόσο εντατικούς ρυθμούς, οι Κοιν.Σ.Επ. αποτελούν ιδανικό παράδειγμα για την ένταξη των Ρομά στην εργασία. Σε αυτό το πλαίσιο, μπορεί να επιτευχθεί η κατάρτισή τους, πλέον σε ασχολίες νόμιμες, με προνόμια ασφάλισης και όχι σε ασχολίας που μέχρι πρότινος εντάσσονταν στην παραοικονομία. Παράλληλα, μέσω αυτών των ασχολιών συντελείται και η αναβίωση παραδοσιακών τεχνών.

Το ενδιαφέρον μας εστιάζεται περισσότερο στον τομέα της ανακύκλωσης, καθώς θεωρείται ότι θα μπορούσε να είναι η πιο κερδοφόρα και σίγουρη κίνηση για το ξεκίνημα μιας κοινωνικής επιχείρησης από μέρους των Ρομά. Πρώτα απ' όλα, επειδή οι Ρομά αποτελούν την πληθυσμιακή ομάδα που δραστηριοποιείται έντονα στον τομέα της ανακύκλωσης στην Ελλάδα. Επιπλέον, η τεχνογνωσία τους στον τομέα αυτό τους επιτρέπει τη δημιουργία κοινωνικών επιχειρήσεων και τη συνεργασία τους με Κοιν.Σ.Επ. που ασχολούνται είτε με την ανακύκλωση των απορριμμάτων είτε με την επαναχρησιμοποίηση, μέσω της χρήσης των υλικών για επιδιόρθωση άλλων συσκευών ή τη χρήση τους για την παραγωγή νέων χειροποίητων ή βιομηχανικών αγαθών/προϊόντων.

Σε ότι αφορά τα προϊόντα τα οποία πιθανόν θα μεταπουλήσουν στο μέλλον οι Ρομά μέσω των Κοιν.Σ.Επ ανακύκλωσης, υπάρχει η πιθανότητα αποτυχίας λόγω της έλλειψης εμπιστοσύνης από τους Έλληνες πολίτες, κρίνοντας έτσι αναγκαία τη συνεργασία μεταξύ των Κοιν.Σ.Επ. και των τοπικών αυτοδιοικήσεων, και πιο συγκεκριμένα στην περίπτωση μας, με την περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας. Έτσι, εφόσον θα έχει χτιστεί η εμπιστοσύνη ανάμεσα στους πολίτες και τους Ρομά, θα μπορέσουν να επεκταθούν και περαιτέρω σε άλλους κλάδους (Θεοφίλη Σμπρίνη, 2016).

5.3.Προτάσεις εναλλακτικής και κοινωνικής διαχείρισης απορριμμάτων

Ο αριθμός των οικιακών απορριμμάτων που παράγονται κάθε χρόνο, συμπεριλαμβανομένων των ηλεκτρικών συσκευών, διογκώνεται με τα χρόνια με ταχύτερους ρυθμούς (Aravossis et al., 2007, 1679). Η Ελλάδα στα πλαίσια της Ε.Ε. θα πρέπει να καταργήσει πολλούς χώρους ΧΥΤΑ στερεών αποβλήτων και να φτάσει

το ποσοστό ανακύκλωσης στο 55% μέχρι το 2025⁷ στοχεύοντας στην κυκλική οικονομία. Μια λύση για την διεκπεραίωση αυτού του στόχου είναι η στροφή στην κοινωνική επιχειρηματικότητα. Γίνεται, δηλαδή, ένας λόγος για κοινωνική διαχείριση των απορριμμάτων, «από τους πολίτες για τους πολίτες»⁸, όπου επισημαίνεται ο ρόλος των ευπαθών ομάδων σύμφωνα με την εκδήλωση που έγινε πάνω στη διαχείριση των απορριμμάτων⁹. Επιπλέον, όπως αναφέρει ο Γιο Λάινεν, ευρωβουλευτής, πρέπει πέρα από την διαλογή, να δημιουργηθεί μία “δευτερογενής αγορά πρώτων υλών, για να περάσουν στον κύκλο της οικονομίας τα υλικά που επαναχρησιμοποιούνται”.

Εκεί ακριβώς, μπορούν οι Ρομά να αποβούν χρήσιμοι και αποτελεσματικοί, εφόσον ήδη ασχολούνται με τη μεταπώληση των υλικών και έχουν διευρωπαϊκά δίκτυα με άλλες ομάδες Ρομά. Σύμφωνα με τους Aravossis et al. το κυρίως ζήτημα είναι να μετατραπεί η άτυπη ανακύκλωση από ήδη διενεργείται από κοινωνικές ομάδες σε νόμιμη ανακύκλωση ως εργαζόμενοι σε φορείς. Αυτού του τύπου η ανακύκλωση που διενεργείται από ρακοσυλλέκτες αναφέρεται ως «γκρίζα ανακύκλωση». Οι Ρομά, λοιπόν, αποτελούν μία τέτοια κοινωνική μερίδα που ασχολείται με αυτή τη διαδικασία της διαλογής και μεταπώλησης των ανακυκλώσιμων υλικών, κυρίως γυαλί, πλαστικό και σίδηρο, όπως και πολλές ηλεκτρονικές συσκευές οι οποίες είναι πλούσιες σε σιδηρούχα μέταλλα (Aravossis et al., 2007, 1678-9). Με τη νομιμοποίηση και την αδειοδότηση αυτών των ασχολιών, οι Ρομά θα καταρτιστούν επαγγελματικά και δεν θα εργάζονται περιθωριοποιημένοι, συνήθως στη μαύρη αγορά και χωρίς ασφάλιση (Ελλάδα, 2016, 15). Επιπλέον θα μπορούσαν να υπάρξουν ευνοϊκές ρυθμίσεις της πολιτικής για την κατάρτιση των ευπαθών ομάδων σε φορείς Κ.Α.Ο, σε συνεργασία με τον δημόσιο τομέα που κυρίως ενεργεί ως αρωγός στην χρηματοδότηση τέτοιων εγχειρημάτων. Τέτοια προγράμματα μπορούν να πραγματοποιήσουν και τα Τοπικά Σύμφωνα Απασχόλησης των οποίων στόχος μεταξύ άλλων είναι η υποστήριξη και η ανάπτυξη των επιχειρήσεων σε τοπικό επίπεδο¹⁰. Η ανάπτυξη αυτών των επιχειρήσεων θα έχει ως αποτέλεσμα οικονομικές

---

⁷ <https://www.dw.com/el/to-mellon-ths-anakyklwshs/a-43448827> (19/4/2018)

⁸ <http://diapor.blogspot.com/>

⁹ <http://askota.gr/2016/04/01/ekdilwsi-gia-tin-diaxeirisi-twn-aporrimmatwn-apo-tin-prwsynat-2-3-4-2016/>

¹⁰ <http://heromact.gr/απασχόληση-προτάσεις>

ωφέλειες, καθώς όπως είδαμε πιο πάνω με την ανακύκλωση οι διάφοροι ΟΤΑ κερδίζουν τόσο από πλευράς ενέργειας αλλά και υλικών.

Η λύση λοιπόν έγκειται στην κοινωνική οικονομία η οποία αποτελεί μια απάντηση προς την αποξένωση και τη μη-ικανοποίηση των αναγκών από τον παραδοσιακό ιδιωτικό τομέα ή τον δημόσιο τομέα σε εποχές κοινωνικο-οικονομικής κρίσης (Θεοφίλη Σμπρίνη, 2016, 5). Στην Ελλάδα, όπως σημειώθηκε παραπάνω, οι Κοινωνικές Συνεταιριστικές Επιχειρήσεις (Κοιν.Σ.Επ.) έχουν ως στόχο να ενώσουν την ανθρώπινη δύναμη, να δημιουργήσουν θέσεις εργασίας και να υποστηρίξουν την τοπική κοινωνία μέσα από τη δημοκρατική συμμετοχή των μελών τους και τη διαφάνεια της συνεργασίας της. Το Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, έχει δημιουργήσει μια εθνική στρατηγική για τη δημιουργία ενός ευνοϊκού περιβάλλοντος για την ανάπτυξη των Κοιν.Σ.Επ. (Ελλάδα, 2016, 9). Επειδή, όμως, οι Ρομά δεν διαθέτουν τις κατάλληλες γνώσεις για τη δημιουργία μιας Κοιν.Σ.Επ. ένα βοηθητικό ρόλο έχει αναλάβει το πρόγραμμα SERCo (Social Entrepreneurship for Roma Communities) το οποίο προωθεί την κοινωνική οικονομία ως ένα αποτελεσματικό εργαλείο για ολοκληρωμένη ανάπτυξη των κοινοτήτων Ρομά, με τους εξής τρόπους:

1. Αναλύοντας την πιθανότητα εφαρμογής πρακτικών κοινωνικής οικονομίας στα πλαίσια των κοινοτήτων Ρομά, από κοινωνική, οικονομική και θεσμική οπτική γωνία.
2. Εμπλέκοντας νομοθέτες και κοινωνικούς λειτουργούς και εκπαιδύοντας διαμεσολαβητές Ρομά για την ανάπτυξη κοινωνικών επιχειρήσεων.
3. Παρέχοντας βοήθεια σε πρωτοβουλίες κοινωνικών επιχειρήσεων των Ρομά και προωθώντας την κοινωνική οικονομία στα πλαίσια των κοινοτήτων Ρομά και στο ευρύ κοινό (Ελλάδα, 2016, 4).

Σύμφωνα με αυτό το πρόγραμμα βασικό ρόλο παίζει η συμβουλευτική συμμετοχή του προγράμματος SERCo για την ανάπτυξη των κοινωνικών επιχειρήσεων.

5.4. Παραδείγματα δραστηριοποίησης των Ρομά στην κοινωνική επιχειρηματικότητα

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα δραστηριοποίησης των Ρομά στην κοινωνική επιχειρηματικότητα αποτελεί η Κοιν.Σ.Επ Ένταξης «Ρομά Όλοι Μαζί», η οποία δραστηριοποιείται στο Μεσολόγγι και παρέχει υπηρεσίες διαχείρισης απορριμμάτων στην Δυτική Ελλάδα. Όπως αναφέρεται στην επίσημη ιστοσελίδα της¹¹, «στο πλαίσιο επανένταξης στην εργασία ατόμων από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες του τοπικού πληθυσμού [...] ασχολείται με την ανακύκλωση προϊόντων και την προστασία του περιβάλλοντος για την διαχείριση υλικών που μπορούν να ανακτηθούν, να ανακυκλωθούν και να επαναχρησιμοποιηθούν, με διαλογή στην πηγή, ώστε να ελαχιστοποιηθεί το περιβαλλοντικό τους αποτύπωμα». Τον προηγούμενο χρόνο ανακοινώθηκε η συνεργασία της εν λόγω Κοιν.Σ.Επ. με το Νοσοκομείο Μεσολογγίου για τη διαχείριση ανακυκλώσιμων μη τοξικών υλικών ή και αυτών που χρειάζονται υγειονομική διαχείριση, ώστε να εξαλειφθούν τα νοσοκομειακά απόβλητα¹². Αυτό το παράδειγμα του δήμου Μεσολογγίου μπορεί να ακολουθηθεί και σε άλλους δήμους, με την κινητοποίηση των ΟΤΑ και τη συνεργασία, όπως είδαμε, ιδιωτικών πρωτοβουλιών και δημόσιων φορέων, που προωθούν και μεριμνούν για την ένταξη των ευπαθών κοινωνικών ομάδων και παράλληλα τη συνολική κοινωνική ωφέλεια που επιφέρουν οι δράσεις αυτές.

Ένα άλλο παράδειγμα κοινωνικής επιχείρησης στην οποία απασχολούνται Ρομά είναι η ελληνική πρωτοβουλία «Στην Πρίζα», όπου «ασχολείται με την τεχνολογία και ειδικότερα με το ελεύθερο λογισμικό και την ανακύκλωση ηλεκτρονικών υπολογιστών, προωθούν την επαναχρησιμοποίηση των υπολογιστών μαζί με την κατάλληλη χρήση του ελεύθερου λογισμικού, με στόχο την αύξηση του προσδόκιμου ζωής ενός υπολογιστή, μειώνοντας παράλληλα την κατανάλωση και τα ηλεκτρονικά απόβλητα» (Idea Rom Onlus, 2017, 15-16).

Επίσης, η Αναπτυξιακή Σύμπραξη Achaia Roma Κοιν.Σ.Επ. με κύριο αντικείμενο της την ανακύκλωση, μετέχει σε πολιτιστικές δραστηριότητες και έχει ως "αντικείμενο των πράξεων της την ενεργοποίηση και κινητοποίηση των τοπικών φορέων με στόχο την εξασφάλιση της δημιουργίας θέσεων απασχόλησης για άτομα που ανήκουν στον

¹¹ <http://romaoloimazi.com/> Πρόσβαση 30/8/2018

¹² <http://romaoloimazi.com/?p=122>

πληθυσμό των ROMA μετά από ενέργειες διάγνωσης εξειδικευμένων τοπικών αναγκών και ανάδειξης των αναπτυξιακών δυνατοτήτων στην περιοχή παρέμβασης¹³. Τέλος, η Κοιν.Σ.Επ. Ένταξης “Ανακυκλώνω και Επιβιώνω”, η οποία εδρεύει στη περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, και πιο συγκεκριμένα στο δήμο Θεσσαλονίκης, δραστηριοποιείται και αυτή στον τομέα της ανακύκλωσης¹⁴.

5.5.Ωφέλειες

Μέσω της δραστηριοποίησής των Ρομά σε οργανωμένες επιχειρήσεις, είτε ένταξης είτε σε συνεργασία με δημόσιους φορείς, οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες μπορούν να προέλθουν από τις ίδιες τις κοινότητες Ρομά, για την ένταξή τους και την εργασιακή-επιχειρηματική τους αυτονομία. Έτσι, μέσα στις ίδιες τις κοινότητες Ρομά μπορούν να γίνουν επιχειρησιακά start-ups, είτε ως διαμεσολαβητές, όπως γίνεται λόγος στην «Κοινωνική Επιχειρηματικότητα για Κοινότητες Ρομά» (Idea Rom Onlus, 2017, 5-6). Εντείνεται επίσης, η προώθηση και η συνεργασία τοπικών επιχειρήσεων και φορέων, καθώς με αυτό τον τρόπο ενισχύεται η τοπική οικονομία και αυξάνονται και οι θέσεις εργασίας (Idea Rom Onlus, 2017, 12-13). Αντίστοιχα, στην περίπτωση της διαχείρισης των απορριμμάτων, στο πλαίσιο μίας επιχειρηματικής δράσης, για παράδειγμα μια δευτερογενής αγορά των ανακυκλώσιμων υλικών της ίδιας της περιοχής, τα υλικά της περιοχής που ανακυκλώνονται στην περιοχή και στη συνέχεια μεταπωλούνται στην ίδια την περιοχή, συμβάλλοντας έτσι στην κυκλική οικονομία. Βέβαια, η συμμετοχή των Ρομά στην ανακύκλωση των δήμων, και με κίνητρο τις χρηματικές απολαβές για σταθερό εισόδημα, θα επιλύσει και το περιβαλλοντικό ζήτημα των απορριμμάτων και της δημόσιας υγείας. Επιπροσθέτως, θα μειωθούν τα τέλη καθαριότητας των δήμων που πληρώνουν οι πολίτες, εάν αυτές οι πρωτοβουλίες καρπωθούν. Αυτό θα ωφελήσει και τη συνολική κοινότητα σε ό,τι αφορά τη δημόσια υγεία και την ενεργειακή ισχύ. Τέλος, τα οφέλη επεκτείνονται και σε κοινωνικό επίπεδο, καθώς μέσω της εύρεσης εργασίας και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου των Ρομά θα επιτευχθεί μείωση της εγκληματικότητας και η διαμόρφωση μιας πιο ανθρώπινης διαβίωσης των ίδιων και συμβίωσης τους με τον υπόλοιπο πληθυσμό.

¹³ http://www.enallaktikos.gr/kg15el_axaia-roma-koinsep_a4087.html

¹⁴ <http://odigos.biz/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%82-%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%83%CE%B5%CF%80/>

5.6.Συμπέρασμα

Μέσα από την παρουσίαση της υφιστάμενης κατάστασης αλλά και των πρωτοβουλιών των διάφορων δήμων που εντάσσονται στην Περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας, έγινε αισθητά φανερό η ανάγκη της ίδιας της επέμβασης των Ρομά για τη λύση του προβλήματος της κοινωνικής ένταξης και της κακής κατάστασης διαβίωσης. Μέσα από την παρουσίαση των επαγγελματιών με τα οποία ασχολούνται οι Ρομά, αλλά και τη διαπίστωση ότι αυτά τα επαγγέλματα δεν αξιοποιούνται στον ιδιωτικό τομέα, η μόνη λύση είναι η δημιουργία Κοιν.Σ.Επ. από μέρους των Ρομά. Επειδή, όμως, η πώληση διαφόρων προϊόντων και υπηρεσιών μπορεί να προκαλέσει τη διστακτικότητα των ελλήνων πολιτών λόγω των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων που υπάρχουν απέναντί τους, η ενασχόληση με την ανακύκλωση και τη διαχείριση των απορριμμάτων που ασχολούνται παραδοσιακά οι Ρομά φαίνεται να είναι η πιο ασφαλής λύση. Μέσω της συνεργασίας με τις διάφορες τοπικές αυτοδιοικήσεις και το χτίσιμο της εμπιστοσύνης ανάμεσα στους έλληνες πολίτες, το δημόσιο τομέα και τους Ρομά, θα μπορέσουν να επεκταθούν αργότερα και στη δημιουργία άλλων Κοιν.Σ.Επ., αναφορικά στη μαναβική, παραδοσιακές τέχνες κ.α.

Τα οφέλη όπως είδαμε ξεπερνάνε το ατομικό επίπεδο και ανταποκρίνονται σε όλη την τοπική κοινωνία που θα ωφεληθεί από διάφορες πλευρές. Ξεκινώντας πρώτα από τους Ρομά, βλέπουμε ότι και οι ίδιοι θα μπορέσουν να σταθούν στα πόδια τους οικονομικά και να ενταχθούν στην τοπική κοινωνία καλύτερα, ενώ η επαφή με τους πολίτες θα οδηγήσει στην άρση διαφόρων προκαταλήψεων προς αυτούς. Αναπόφευκτα, μετά την οικονομική τους ανάκαμψη η τοπική κοινωνία δεν θα χρειάζεται να χρηματοδοτεί προγράμματα και επιδόματα συγκεκριμένα για αυτή την ομάδα ανθρώπων, εφόσον δεν θα ανήκουν στις ευπαθείς ομάδες πλέον. Επιπρόσθετα, η τοπική αυτοδιοίκηση θα έχει ενεργειακό, οικονομικό και υλικό όφελος από τη συνεργασία με τις Κοιν.Σ.Επ., καθώς η συνεργασία με ιδιωτικές εταιρείες, όπως είδαμε, κοστίζει ιδιαίτερα, ενώ σημαντική είναι και η ενέργεια που θα κερδηθεί από τις άλλες μορφές διαχείρισης των απορριμμάτων, όπως είναι η καύση και η ταφή. Τέλος, η επαναχρησιμοποίηση και πώληση των υλικών, όπως γυαλί, σίδηρο κ.α. θα επιφέρει επιπλέον όφελος τόσο στους Ρομά όσο και στις τοπικές κοινωνίες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Η ΑΥΓΗ (2018). Τρεις δράσεις της Ειδικής Γραμματείας Κοινωνικής Ένταξης των Ρομά ανακοίνωσε η Θεανώ Φωτίου

Idea Rom Onlus (2017). Χαρτογράφηση της κοινωνικής επιχειρηματικότητας για τις κοινότητες των Ρομά, Επιχειρηματικές ιδέες, Αναφορά έκδοσης 3.0, Ιταλία, SERCo – Social Entrepreneurship for Roma Communities.

Ασημόπουλος, Χ., Κομπότη, Δ., Κοντογιάννη, Ε., Θέμελη, Χρ. (2016) Πρόγραμμα έρευνας παρέμβασης: διερεύνηση ψυχοκοινωνικών αναγκών Ρομά Δυτικής Αττικής και καλών πρακτικών στήριξης και προαγωγής της κοινωνικής τους ένταξης, Παραδοτέο 1ης φάσης, Έκθεση πολιτικών κοινωνικής υποστήριξης Ρομά στην περιφερειακή ενότητα Δυτικής Αττικής, Τμήμα Ερευνητικών Προγραμμάτων: Ειδικός λογαριασμός κονδυλίων έρευνας, Τ.Ε.Ι. Αθήνας

Ελλάδα (2016). Χαρτογράφηση της Κοινωνικής Επιχειρηματικότητας στις Κοινότητες των Ρομά, Εθνική Αναφορά, Ελλάδα, SERCo – Social Entrepreneurship for Roma Communities.

Δήμος Δεσκάτης (2016). ΤΟΠΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΩΝ ΔΗΜΟΥ ΔΕΣΚΑΤΗΣ, Φεβρουάριος 2016

Θεοφίλη Σμπρίνη (2016). Ξεπερνώντας θεσμικά εμπόδια για την κοινωνική επιχειρηματικότητα των Ρομά, WS2 – O1, SERCo – Social Entrepreneurship for Roma Communities

Νόμος 4430/2016, Εφημερίδα της Κυβερνήσεων της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αρ. Φύλλου 205, 31 Οκτωβρίου 2016 Διαθέσιμο στο: https://aplo.yeka.gr/Files_MitrowoKoinonikhsOikonomias/.pdf [Πρόσβαση 14/8/2018]

Ελληνική Δημοκρατία, Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (2015). Επιχειρησιακό Σχέδιο Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Απρίλιος 2015.

Αδάμ, Σ. (2014). Κοινωνική Οικονομία, Οδηγός Δημιουργίας Κοινωνικών Επιχειρήσεων, Θεσσαλονίκη: Heinrich Böll Stiftung.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών: Έκθεση σχετικά με την υλοποίηση του Πλαισίου της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά (COM(2014) 2009final)

Κυριακίδου, Ο., Σαλαβού, Ε. (2014). *Κοινωνική Επιχειρηματικότητα*, Εκδόσεις Rosili.

Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας (2014). Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο, Αθήνα, Δεκέμβριος 2014, σελ. 1-112

Χλέπας Ν.Κ. (2014) *Δομή και λειτουργία των Δήμων στην Ελλάδα: Μία επισκόπηση της Ελληνογερμανικής Συνέλευσης*, Γραφείο Διασύνδεσης του Εντεταλμένου της Ελληνογερμανικής Συνέλευσης (KS-DGV), σελ. 1-29

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2013). *Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνική Επιχειρηματικότητα. Οδηγός για την Κοινωνική Ευρώπη*, Τεύχος 4, Γενική Διεύθυνση Απασχόλησης, Κοινωνικών Υποθέσεων και Κοινωνικής Ένταξης, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Roma Alert (2012). Actions promoting health access and protection of Roma population/Roma Alert! European Territorial Cooperation Programme: ΜΕΛΕΤΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ Πακέτο Εργασίας 3, Δράση 3.1, Παραδοτέο 3.1.1, Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε 27/08/2018 από: <http://www.synigoros.gr/resources/rom-alert-meleth--2.pdf>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2011). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Συμβούλιο στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και στην Επιτροπή των Περιφερειών: Πλαίσιο της ΕΕ για εθνικές στρατηγικές ένταξης των Ρομά μέχρι το 2020 (COM(2011) 173 τελικό)

Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας (2011). Εθνική Στρατηγική για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομά, Δεκέμβριος 2011, σελ. 1-43 <http://www.esfhellas.gr/el/Pages/StaticRoma20122020.aspx>

Αδάμ, Σ., Παπαθεοδώρου, Χ. (2010). Κοινωνική Οικονομία και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Μια Κριτική Προσέγγιση, Μελέτη 8, Παρατηρητήριο Κοινωνικών και Οικονομικών Εξελίξεων, Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ.

Χατζιωσήφ Χ. (2009). Εισαγωγή, σε *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: ΟΨΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ 1900-1940*, Βιβλιόραμα – Αθήνα, σελ. 11-45.

Guy W. (2009) Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα για την Κοινωνική Ένταξη των Ρομ – Συγκεφαλαιωτική Έκθεση, Ευρωπαϊκή Επιτροπή, Γενική Διεύθυνση Απασχόλησης, Κοινωνικών Υποθέσεων και Ίσων Ευκαιριών, Ελλάδα, 27-28 Μαΐου 2009

Αναγνώστου Γ. (2008) Ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης στην ανακύκλωση, σε *Η κοινωνία της ανακύκλωσης - Παρόν και προοπτικές στην Ελλάδα ΤΕΕ, Αθήνα, 25 Ιουνίου, 2008*.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008α). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Συμβούλιο στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και στην Επιτροπή των Περιφερειών: Καταπολέμηση των διακρίσεων και ίσες ευκαιρίες: ανανεωμένη δέσμευση (COM(2008) 420 τελικό)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2008β). Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Συμβούλιο στην Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και στην Επιτροπή των Περιφερειών: «Ανανεωμένη δέσμευση για την κοινωνική Ευρώπη: ενίσχυση της ανοιχτής μεθόδου συντονισμού για την κοινωνική προστασία και την κοινωνική ένταξη» (COM(2008) 418 τελικό)

Καλκαντάρα Κ., Θεοχάρη Μ., Καρτάση Κ., Κολιομίχου Ε., Κανελλόπουλος Γ. και Λαμπρινέα Ζ. (2008) Διαχείριση Απορριμμάτων – Ανακύκλωση, 4^ο Συνέδριο ΠΕΕΚΠΕ, Ναύπλιο 12-14/12/2008

Υπουργείο Εσωτερικών (2008). Ολοκληρωμένο Πρόγραμμα Δράσης για την Κοινωνική Ένταξη των Ελλήνων Τσιγγάνων, Ετήσια Έκθεση 2008, σελ. 1-22

Μπουσνάκης Μ. (2002). Αυτοδιοίκηση. Σε *Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια, Τόμος 2, Απόστημα-Βαχαβίτες*, σελ. 291

Διβάνη Λ. (2001) Η κατάσταση των Τσιγγάνων στην Ελλάδα, Ελληνική Δημοκρατία, Εθνική Επιτροπή για τα δικαιώματα του ανθρώπου, σελ. 1-21

Χλέπας Ν.Κ. (1999) Η τοπική διοίκηση στην Ελλάδα. Ο διαλεκτικός ανταγωνισμός της αποκέντρωσης με την αυτοδιοίκηση, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας.

Παπαρρηγόπουλος Κ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Ε.Β. 114 – Εβ. 115

Ξενόγλωσση

Marushiakova, E. & Popov, V. (2013). 'Gypsy' groups in Eastern Europe: Ethnonyms vs. professionyms. *Romani Studies* Vol. 23, N. 1, Liverpool University Press, pp. 61-81.

Roma Alert (2012). Actions promoting health access and protection of Roma population/Roma Alert! European Territorial Cooperation Programme: ΜΕΛΕΤΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ Πακέτο Εργασίας 3, Δράση 3.1, Παραδοτέο 3.1.1 Ανακτήθηκε 27/08/2016 από <http://www.synigoros.gr/resources/rom-alert-meleth--2.pdf>

Bell M. (2008) *Racism and Equality in the European Union*, Oxford University Press

Aravossis, K., Karagiannidis, A., Kungolos, A., Samaras, P., Antonopoulos, I., Gianni, M., Papaoikonomou, K., Somakos, L. (2007). 'Roma and people with disabilities in Social Enterprises for contemporary WEEE management: Framework of a Hellenic study on related organizational issues', Proceedings of the International Conference of Environmental Management, Engineering, Planning and Economics, Skiathos Island, Greece, June 24-28, 2007, p.p. 1677 – 1682

Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (2005). The situation of Roma in an enlarged European Union, EU Publications

Seelos, C. and Mair, J. (2005). Social entrepreneurship: Creating new business models to serve the poor, *Business Horizons*, 48, pp. 241—246

European Commission, (2004). *The Situation of Roma in an Enlarged European Union*, Directorate-General for Employment and Social Affairs, Fundamental rights and anti-discrimination, Luxembourg: European Communities

Morar B., Gresham D., Angelicheva D., Tournev I., Gooding R., Guerguelcheva V., Schmidt C., Abicht A., Lochmuller H., Tordai A., Kalmar L., Nagy M., Karcagi V., Jeanpierre M., Herczegfalvi A., Beeson D., Venkataraman V., Warwick Carter K., Reeve J., de Pablo, R., Kucinskas V., Kalaydjieva L. (2004). *Mutation History of the Roma/Gypsies*, American Journal of Human Genetics, 2004 Oct, Vol. 75, N. 4, pp. 596-609

Marushiakova, E., Popov, V. (2001). "Historical and Ethnographic Background. Gypsies, Roma, Sinti." Στο: Guy, W. (ed.) *Between Past and Future: the Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield: University of Hertfordshire Press, pp. 33-53

Gresham, D., Morar, B., Underhill, P., Passarino, G., Lin, A., Wise, C., Angelicheva, D., Calafell, F., Oefner, P., Shen, P., Tournev, I., De Pablo, R., Kučinskas, V., Perez-Lezaun, A., Marushiakova, E., Popov, V., Kalaydjieva, L. (2001). *Origins and Divergence of the Roma (Gypsies)*, American Journal of Human Genetics, 2001 Dec, Vol. 69, N. 6, pp. 1314–1331

Cambell, M. (1999). *The Third System. Employment and Local Development, Volume 1-Synthesis Report*, Policy Research Institute.

Διαδικτυακή Βιβλιογραφία

<http://askota.gr/>

<http://diapor.blogspot.com/>

<https://www.dw.com>

<http://www.enallaktikos.gr/>

www.emes.net

<https://government.gov.gr/programma-entaxi-ke-endinamosi-ton-roma/>

<https://www.herrco.gr/>

<http://heromact.gr/>

<http://odigos.biz>

<http://romaoloimazi.com/>

<http://www.ypes.gr/>